
Översikter och meddelanden

Demokratiseringsprocesserna i Östeuropa – händelseutveckling och valresultat¹

1. Bakgrund

1.1 Händelseutveckling fram till juni 1989

I maj 1988 drabbades *Polen* av en serie strejker som på nytt visade Solidaritets potentiella styrka. Den 11 november stördes det officiella firandet av 70-årsdagen för Polens oberoende av regeringsfientliga demonstrationer. På sjuårsdagen av införandet av undantagslagar den 13 december förekom åter demonstrationer. Ett stort skifte i Polska Förenade Arbetarpartiets ledning skedde den 21 december 1988, till förmån för reformvänliga krafter. Partiet beslöt i januari 1989 att anta en resolution, för pluralism inom politiken och arbetslivet, (Europa Archiv 1989: 4, Z31) som skulle leda till förhandlingar i syfte att återge Solidaritet legal status. Det var först sedan partiets förste sekreterare General Wojciech Jaruzelski hotat med att avgå om förslaget inte accepterades som man lyckades vinna stöd. Partiet förklarade sig berett att förhandla om att häva förbudet mot Solidaritet, vid rundabordssamtal om Polens framtid. Lech Walesa sade den 20 januari att han ställde sig positiv till förhandlingar med Arbetarpartiet, och man kom senare överens om att samtalen skulle påbörjas den 6 februari.

Syftet med rundabordssamtalen var att nå enighet om ett program för ekonomisk stabilisering och politisk reform, däribland tillåtelse för Solidaritet att verka. Förutom Solidaritet deltog bland andra representanter från regeringen, Arbetarpartiet, de andra två officiella partierna, och Katolska kyrkan. Lech Walesa uppmanade till ett sex-veckors moratorium i strejkverksamheten och varnade för en komplot som skulle gå ut på att skapa oro i syfte att störa rundabordssamtalen. Studentdemonstrationer, som slogs ner av polis, förekom också mot rundabordssamtalen.

Rundabordssamtalen avslutades den 5 april med undertecknandet av tre avtal om fackföreningspluralism, politiska reformer respektive ekonomisk och social politik. Avtalen banade väg för en legalisering av Solidari-

tet, en räddningsplan för den polska ekonomin och viktiga konstitutionella och juridiska förändringar. Här ingick ett nytt parlamentariskt tvåkammerssystem, ett exekutivt presidentämbete, mera demokratiska val, föreningsfrihet, tillgång till media för oppositionen och ett mera oavhängigt rättsväsende. Polens parlament, *Sejmen*, godkände senare med överväldigande majoritet lagförslagen om konstitutionella förändringar. Warszawas distriktsdomstol återgav den 17 april Solidaritet dess legala status. Solidaritet skulle få tillstånd att publicera en dagstidning samt en halvtimmes sändningstid på TV och en timmes radiotid varje vecka.

I *Ungern* hade en viktig förändring skett redan i maj 1988 då János Kádár ersattes som Ungerska Socialistiska Arbetarpartiets Generalsekreterare av Károly Grósz. Detta blev inledningen på politiska och ekonomiska förändringar. Den 11 januari 1989 antog Ungerns parlament, *Országgyűlés*, en lag som gjorde det möjligt att bilda oberoende organisationer, inklusive politiska partier och fackföreningar. Det enda officiella politiska partiet var dittills Ungerska Socialistiska Arbetarpartiet, men flera andra halvhemliga partier existerade, däribland Ungerskt Demokratiskt Forum (MDF), Fride-mokraternas Allians (SzDSz) och Oberoende Småbrukarpartiet (FKgP). Samtidigt beslöt man att tillåta fredliga demonstrationer. Den 26 januari meddelades att Nationalförsamlingen medgivit att de personer som avrättats för förräderi efter 1956, däribland Imre Nagy den dåvarande premiärministern, skulle få en ny begravning. Senare avslöjade Imre Pozsgay, ledande reformkommunist, att en historisk kommission utsedd av Centralkommittén hade omtolkat händelserna 1956. Vad som tidigare kallats för en "kontrarevolution" rubricerades nu som ett "folkligt uppror mot ett oligarkiskt maktsystem som hade förödmjukat nationen". Pozsgay kritiserades dock av Generalsekreterare Károly Grósz för att offentliggöra detta innan rapporten godkänts av Centralkommittén, vilket visar på oenighet inom partiledningen.

I februari sammanträdde Centralkommittén för att

diskutera hur man skulle se på ett flerpartisystem i Ungern, samt tolkningen av händelserna 1956. Grósz förklarade efter mötet att under 1956 hade studenter och arbetare deltagit med goda avsikter och att kontrarevolutionära element först senare hade anslutit. En gradvis, försiktig övergång till ett flerpartisystem var nödvändig, förklarade man. Senare samma månad sammanträdde Centralkommittén på nytt för att diskutera en ny konstitution. Man enades om att det ställe i konstitutionen som talade om Arbetarpartiet som den ledande kraften skulle strykas, men att Ungern även fortsättningsvis skulle definieras som en socialistisk stat.

Den nya nationaldagen den 15 mars, till minnet av upproret mot Habsburgarna 1848 firades av en officiell stödd demonstration med cirka 30 000 deltagare. Vid mötet talade politbyråmedlemmen och ministern Reszö Nyers, själv gammal reformivrare, för Ungerns behov av självbestämmande, och han jämförde det sovjetiska inflytandet före 1956 och under Brezjnevs med det österrikiska respektive det nazistiska inflytandet tidigare i Ungerns historia. Även en inofficiell demonstration anordnades i vilken mer än tre gånger så många deltog. Där hördes krav på tillbakadragande av de sovjetiska trupperna från Ungern, självbestämmande för alla Östeuropas folk och firande av upproret 1956.

Vid ett slutet möte med Centralkommittén den 12 april avgick hela politbyrån. Károly Grósz omvaldes som generalsekreterare och en ny politbyrå med bland andra Grósz, Reszö Nyers, Imre Pozsgay och Miklós Németh utsågs. Personskiftet i politbyrån betraktades som en seger för reformsträvande krafter inom partiet. I slutet av månaden påbörjades sovjetiska trupptillbakadraganden. Ytterligare tillbakadraganden fram till maj 1990 skulle resultera i att 10 000 soldater och 450 stridsvagnar skulle dras tillbaka. Den 2 maj påbörjades arbetet med att ta ner taggtrådsstängslet och de elektroniska larmanordningarna längs Ungerns gräns mot Österrike. Det ungerska utrikesministeriet angav som skäl för detta lättnader i resebestämmelser för ungrare.

János Kádár, som sedan maj 1988 innehaft den ceremoniella posten som partiordförande, befriades från sitt uppdrag och sitt medlemskap i Arbetarpartiets centralkommitté vid ett plenarmöte den 8 maj. Den ungerska Nationalförsamlingen godkände två dagar senare ett förslag från Premiärminister Miklós Németh om förändringar i Ministerrådet. Németh beskrev den nya regeringen som en stark regering inriktad på reform. Han förklarade i sitt tal inför Nationalförsamlingen att i fortsättningen skulle regeringen vara ett oberoende beslutsfattande organ, ansvarigt inför Nationalförsamlingen, snarare än en instans som bara genomför beslut fattade av Arbetarpartiet, vilket tidigare varit fallet. Németh hade inte sökt stöd i Centralkommittén för förändring-

arna i Ministerrådet, och en ökad motsättning mellan Németh och Károly Grósz märktes.

Den 30 maj meddelade Centralkommittén att rättsgången mot Imre Nagy hade varit en skådeprocess. Nagy's kvarlevor fick statsbegravning den 16 juni vid vilken 300 000 människor närvarade. Alla Warszawa-paktsländerna utom Rumänien skickade delegationer till begravningen. Även tjeckoslovakiska Charta-77 och den polska oberoende studentorganisationen närvarade. Arbetarpartiets ledning höll samma månad två tevesända diskussioner med oppositionsgrupper. Pozsgay sade i slutet av juni att Arbetarpartiet godtog principen om ett demokratiskt valsysteem baserat på fria val med rivaliserande politiska partier. Han sade också att om Arbetarpartiet förlorade valen 1990 skulle man försöka bilda en koalition. Några dagar senare samlades Arbetarpartiets Centralkommitté för att diskutera vittgående reformer i ledarstrukturen. Ett fyrmannapresidium valdes med Nyers, Grósz, Németh och Pozsgay.

Protesterna mot regimen i DDR utgick under 1988 och 1989 till stor del från kyrkliga grupper. Mindre demonstrationer och protestmöten, bl a mot censur och för rätten att resa utomlands, arrangerades i början av 1989 på vilka myndigheterna svarade med att utvisa ledarna till Västtyskland. Protester genomfördes mot det påstådda valfusket av regimen i kommunalvalet i maj. Kyrkliga kretsar hävdade att valdeltagandet var lägre och att fler hade röstat nej än vad som officiellt angavs.

Betecknande för myndigheternas inställning är ett uttalande från Erich Honecker från den 19 januari 1989 om Berlin-murens framtid:

antifaschistische Schutzwall so lange bleiben, wie die Bedingungen nicht geändert werden, die zu seiner Errichtung geführt haben. Er wird in 50 und auch in 100 Jahren noch bestehen bleiben. (Europa Archiv 1989: 4, Z28).

Ledarna inom det Socialistiska Enhetspartiet sade sig också betrakta utvecklingen i Ungern med stor sorg (Europa Archiv 1989: 14, Z121).

Under början av 1989 pågick förföljelse mot oppositionella i Rumänien vilka bland annat protesterat mot en "systematiseringsplan" som gick ut på en kraftig omstrukturering av landsbygden där många byar skulle förstöras och befolkningen flyttas till nya "agroindustriella centra". Planen, som bl a skulle drabba den ungerska minoriteten i Rumänien, kritiserades speciellt kraftigt från Ungern.

I början av mars skickade sex tidigare ledande regerings- och partimedlemmar ett öppet brev till president Nicolae Ceausescu där de anklagade honom för att ig-

norera medborgarnas konstitutionella rättigheter, för att skämma ut Rumänien inför det internationella samhället genom att bryta mot överenskommelserna om mänskliga rättigheter, för att ruinera den rumänska ekonomin och för att diskreditera socialismen med sin politik. Undertecknarna var bl a Corneliu Manescu, före detta utrikesminister och ambassadör och Silviu Brucan, en före detta diplomat och redaktör för partiets tidning. Författarna var fortfarande medlemmar i Rumäniens Kommunistparti och ville snarare förändra landets politik än avskaffa det socialistiska systemet. Brevet sågs som ett försök att skapa ett myteri mot Ceausescu i partiet i namn av att rädda socialismen. Brevskrivarna och andra som protesterade mot regimen förhördes och flera placerades under husarrest.

Under 1988 och 1989 var förhållandena mellan Sovjet och Rumänien/DDR ansträngda beroende på oenighet om de sovjetiska reformernas önskvärdhet. Ceausescu och Honecker argumenterade mot dem och ansåg att motsvarande förändringar inte var nödvändiga i respektive länder.

1989 inleddes i *Tjeckoslovakien* med demonstrationer sex dagar i rad i mitten av januari. Syftet var att högtidlighålla 20-årsdagen av Jan Palachs död. Demonstrationerna var organiserade av Charta 77 och andra oberoende politiska grupper. Polisen skingrade alla utom en med tårgas, vattenkanoner och hundar. Redan i oktober 1988 demonstrerade ca 5 000 oppositionella i Prag på årsdagen av Tjeckoslovariens grundande. Åtta dissidenter dömdes senare för deltagande i janaridemonstrationerna. Václav Havel dömdes till åtta månaders fängelse efter det att han försökt lägga blommor på platsen för Palachs självmord. Domskålen var uppvigling till anti-samhälleliga och anti-sociala aktiviteter.

Senare under våren lyckades demonstranter nå tillträde till det centrala första majmötet där de krävde att förkämpar för mänskliga rättigheter skulle släppas och reformer i stil med de som genomfördes i Sovjet. Demonstrationerna skingrades dock av polis som också arresterade ett stort antal deltagare.

Oppositionen fortsatte sina kampanjer med en i juni publicerad petition som innehöll krav på politiska reformer för att fullständigt förändra det politiska och sociala klimatet. Bland kraven återfanns frisläppandet av politiska fångar, mötesfrihet, tillåtandet av oberoende initiativ, frihet från censur i massmedia och inom kulturella aktiviteter, tolerans av alla religiösa uppfattningar, offentliga undersökningar av projekt som riskerar miljö samt frihet att diskutera Pragvåren. Petitionen kritiserades skarpt i den officiella pressen och organisatörer och undertecknare utsattes för husundersökningar och hindrades från att medverka i kulturella sammanhang.

I november 1988 bildade 80 bulgariska intellektuella, däribland partimedlemmar, Klubben för stöd åt Glasnost och Perestrojka i *Bulgarien*. Flera av medlemmarna drabbades senare av trakasserier av olika slag. I december, efter liknande beslut i Tjeckoslovakien och Sovjetunionen, beslöt Bulgarien att sluta störa Radio Free Europe's sändningar. I slutet av maj 1989 kom rapporter om protester från den turkiska minoriteten (en halv till en miljon av Bulgariens nio miljoner invånare) vilka slogs ner med våld av myndigheterna. Efter dessa oroligheter deporterades över 250 turkar från Bulgarien. Den 31 maj förklarade Turkiet att man kunde bereda plats för hela den turkiska befolkningen i Bulgarien.

Juli 1989 – april 1990

I juni månad lämnade över 80 000 turkar *Bulgarien* och tog sig över gränsen till Turkiet. Den bulgariska regeringen hävdade att turkarna lämnade landet frivilligt till följd av en ny passlagstiftning, medan turkarna själva påstod att det rörde sig om tvångsdeportering och att de fått mindre än ett dygn på sig att lämna landet. Den 21 augusti meddelade Turkiet att gränsen mot Bulgarien skulle stängas från följande dag, och att visum därefter skulle krävas av de bulgarer som önskade besöka Turkiet. Vid det laget hade antalet turkar som flytt till Turkiet stigit till 310 000.

Den 11 juli besökte George Bush som förste amerikanske president, *Ungern* efter ett besök i Polen. Han lovordade Ungerns marknadsekonomiska reformer och dess steg mot politisk pluralism. Vid ett fyllnadsväl den 22 juli i en valkrets valdes den förste oppositionsparlamentarikern sedan 1947. Han ställde upp som gemensam kandidat för MDF, SzDSz och Unga Demokraters Förbund. Under juli till september vann kandidater från MDF ytterligare fyllnadsväl.

I augusti på årsdagen av Warszawapakt-ländernas inmarsch i *Tjeckoslovakien* förekom demonstrationer. Flera tusen demonstranter deltog och strider förekom med polisen i centrala Prag. Myndigheterna hade sökt förhindra demonstrationen bl a genom att sätta ledare i husarrest eller häkte. Demonstrationerna fortsatte och på Tjeckoslovariens nationaldag den 28 oktober samlades 10 000 för att kräva att det kommunistiska ledarskapet skulle avgå och för att demokratiska reformer skulle genomföras. Demonstrationen bröts upp med våld; deltagare skadades och ett antal togs om hand av polisen.

I *DDR* dominerades situationen under augusti, september och oktober av en omfattande flykt. Genom att den

ungerska gränsen inte längre stoppade flyktingar var det möjligt att fly via Ungern till Österrike vilket den ungerska regeringen också tillät. Flykten underlättades dessutom av att Ungern sade upp avtalet med DDR om att skicka tillbaka östtyskar som saknar giltiga resedokument, något som DDR protesterade kraftigt emot. (Europa Archiv 1989: 19, Z168 och Z172). Under tiden förekom mer omfattande offentliga protester i DDR. Demonstrationer krävde demokratiska reformer och att myndigheterna skulle angripa de politiska och sociala problem som orsakade den omfattande emigrationen. Demonstranterna var i regelmässiga sammanställningar med polisen vilken också arresterade deltagare. Nu bildades också Nytt Forum som sade sig arbeta för demokratiska reformer.

Under oktober månad besökte Gorbatsjev Öst-Berlin och manade till reformer (Mantzke (1990), s. 287). De tidigare mindre demonstrationerna växte nu så att deltagarna i slutet av månaden räknades i 100 000-tal. Efter att i början av månaden med våld ha försökt stoppa demonstrationerna upphörde myndigheternas åtgärder den 8 oktober. Den 18:e hade utvecklingen, när det gäller massflykten och protesterna, gått så långt att Honecker avgick från sina poster. (Mantzke (1990) s. 287). Till ny Generalsekreterare valde Centralkommittén Egon Krenz. I sina första uttalanden lovade inte Krenz några konkreta reformer mer än att en ny lag för medborgarnas utlandsresor höll på att förberedas.

Demonstrationerna växte allt mer och spred sig från Dresden, Berlin och Leipzig över hela landet och regelbundna möten hölls varje måndag i Dresden. Bland de framträdande kraven märktes rivning av Berlinmuren och fria val. Mot slutet av månaden uppgav politbyrån att en ny lag skulle komma som skulle ge alla medborgare rätten att få pass och att söka visum för att resa utomlands. Andra medgivanden från statsledningen var en amnesti för dem som sökt fly illegalt och begått kriminella handlingar under demonstrationerna. Samtidigt sökte regeringspartiet SED diskutera med massorna vid de stora aktionerna.

I början av oktober samlades *Ungerska Socialistiska Arbetarpartiet* till en extra kongress i Budapest. Kongressen präglades av öppen splittring mellan reformanhängare, främst Pozsgay och Németh, och konservativa krafter. Reformivrarna förespråkade ett namnbyte på partiet och att vissa konservativa medlemmar skulle uteslutas. Den 7 oktober offentliggjorde Reformcirkelns Allians sitt förslag om namnbyte till *Ungerska Socialistpartiet*. Detta accepterades av kongressen som beslöt att ett nytt parti skulle bildas som stod för flerpartidemokrati och en effektiv marknadsekonomi. Nyers valdes till partiordförande, och Pozsgay accepterades som presidentkandidat. I början av november ansökte

man om medlemskap i *Socialistinternationalen*. Andra medlemmar i det *Ungerska Socialistiska Arbetarpartiet* hävdade emellertid att partiet fortfarande existerade och att Grósz fortfarande skulle vara dess Generalsekreterare.

Den 18 september vid slutet av rundabordsamtalen hade en ram för representativ demokrati utarbetats och denna gavs laga kraft genom parlamentsbeslut den 17-20 oktober. Rundabordsamtalen som inbegripit Arbetarpartiet, Oppositionens rundabordsallians av oppositionsgrupper och "den tredje sidan" som bestod av kommunistdominerade samhällsorganisationer och rörelser höll 238 möten innan kompromissen antogs den 18 september. Vissa av de mer radikala oppositionsgrupperna, i synnerhet Fridemokraternas allians (SzDSz) och Ungdemokraternas förbund (FIDESZ), undertecknade inte avtalet. Ungerskt Demokratiskt Forum, men däremot varken SzDSz eller FIDESZ, godkände Arbetarpartiets idé om direkta val till presidentposten, vilka skulle följas av parlamentsval upp till 90 dagar senare, snarare än att Nationalförsamlingen skulle utse presidenten. I avtalet ingick också en ny konstitution och nya vallagar. Ett olöst problem rörde Arbetarpartiets tillgångar på uppskattningsvis 10 miljarder forint. Ungerskt Demokratiskt Forum höll en rikstäckande konferens i oktober där József Antall valdes till ordförande. Den 23 oktober, på 33-årsdagen av revolten 1956, utropade Nationalförsamlingens talman, det tillförordnade statsöverhuvudet, Mátyas Szürös efter beslut i parlamentet "republiken Ungern" och förklarade att denna skulle vara en oberoende demokratisk rättsstat. (Europa Archiv 1989: 22, Z198).

Warszawapaktens utrikesministrar bekräftade efter ett möte i Warszawa den 26 till 27 oktober att Brezjnevdoktrinen inte längre gällde. I en kommuniké erkände man varje stats absoluta rätt att bestämma sin egen socio-politiska utveckling. Detta följde på ett uttalande från sovjetiska UD för amerikansk TV den 25 oktober att Breznev-doktrinen ersatts av vad som senare kom att kallas Sinatra-doktrinen.

Under november skedde mycket stora förändringar i *DDR*. Demonstrationerna fortsatte närmast dagligen med kraven på att muren måste bort och demokrati införas. Aktionerna resulterade i stora förändringar inom regeringen och inom SED. I början av månaden avgick regeringschefen Willy Stoph och ersattes av Hans Modrow. Inom SED valdes en ny Politbyrå och tidigare ledande företrädare avskedades och uteslöts ur partiet. Den 9 november skedde ett mycket stort genombrott för reformerna då östtyskarna fritt kunde besöka utlandet. Bara under helgen den 10-11 november besökte

ca 2 000 000 östtyskar Västberlin. Regeringen utlovade också fria val och ett aktionsprogram fördes fram som innehöll bl a detta och dessutom en demokratisk koalitionsregering, föreningsfrihet och mötesfrihet, parlamentarisk kontroll över försvaret och säkerhetstjänsten, en omfattande ekonomisk reform i riktning mot marknaden, prioritering av produktionen av konsumtionsvaror och reservdelar och avskaffandet av den militära utbildningen i skolorna.

Under december hölls rundabordsamtal mellan regeringen och oppositionen där man bl a kom överens om att val skulle hållas den 6 maj. Stora gatudemonstrationer anordnades mot korruptionen inom den tidigare ledningen och för demokratiska reformer. Flera kontor för den nationella säkerhetstjänsten stormades. Många demonstranter krävde också tysk återförening. Ett antal av de tidigare ledarna arresterades för korruption och tjänstemissbruk. Bland dessa var Honecker, flera f. d. ministrar och den tidigare chefen för säkerhetstjänsten. Många av dessa blev samtidigt uteslutna ur kommunistpartiet. Regeringen annonserade att en kommission skulle tillsättas för att granska korruptionen. I början av månaden avgick Egon Krenz som statsöverhuvud och som ledare för SED. Till ny statschef valdes temporärt liberalen Manfred Gerlach och till ledare för SED Gregor Gysi.

I mitten av oktober började en konferens i *Bulgariens* huvudstad Sofia om miljöskydd, som en del av ESK-processen. Detta tvingade myndigheterna att visa större tolerans mot dissidenter, och den inofficiella rörelsen Eko-Glasnost kunde samla in namnunderskrifter och ge presskonferenser. Den Oberoende föreningen för försvaret av mänskliga rättigheter framträdde öppet liksom andra grupper såsom Kommittén för religiösa fri- och rättigheter och Podkrepa – en oberoende fackförening. Efter en dryg vecka slog emellertid myndigheterna till mot dessa rörelser. Ledarna deporterades från Sofia eller hotades med arresteringar. Polisen gick till angrepp och arresterade delar av Eko-Glasnost några dagar senare. Sedan västerländska deltagare i kongressen protesterat, gjorde de bulgariska myndigheterna ett uttalande där man beklagade polisingripandet.

Den 3 november deltog cirka 4 000 människor i en demonstration för demokrati utanför Nationalförsamlingens byggnad, samtidigt som medlemmar av Eko-Glasnost överlämnade en lista med namnunderskrifter för miljöskydd. En vecka senare avsattes Todor Zjivkov från sin post som Generalsekreterare i Kommunistpartiet – en post som han haft sedan 1954 även om titeln inte användes före 1981. Han efterträddes av Petar Mladenov – utrikesminister sedan 1971. Detta följdes av flera personskiften och uttalanden om behovet av poli-

tiska reformer. Petar Mladenov, som var den som tog initiativet till avsättandet, hade redan i slutet av oktober försäkrat sig om stöd från Moskva. Senare i november avsattes ytterligare medlemmar, och tidigare reformivrare som uteslutits återfick sina platser. Den 17 november valdes Mladenov av Nationalförsamlingen till ordförande i Statsrådet som främst är ett ceremoniellt organ (vid sidan av Ministerrådet som motsvarar en regering). I ett tal i november betonade han behovet av att bygga en demokratisk rättsstat, gläsnost och pluralism. Kommunistpartiet skulle behålla sin ledande roll även om det var önskvärt att skilja dess funktioner från statsapparaten. Den 14 november uttalade Mladenov sig för frihet att bilda politiska föreningar och för pressfrihet, och efter ett nationalförsamlingsmöte den 17 november uttalade han sig för fria val. Krav ställdes på att låta undersöka Zjivkovs tidigare förehavanden, och samma dag demonstrerade över 100 000 människor i en officiellt stödd demonstration för politiska reformer. En officiell demonstration dagen därpå samlade cirka 50 000 deltagare. Nationalförsamlingen utfärdade den 17 november amnesti för alla som dömts för "ryktes-spridning som kunnat skada regeringens arbete" och avskaffade den paragraf i straffbalken som gjorde det möjligt att döma någon för detta brott. Den 25 november meddelades att inrikesministeriets sjuätte avdelning – ansvarig för att övervaka och förfölja dissidenter – skulle avskaffas.

Händelseutvecklingen i DDR gav oppositionen i *Tjeckoslovakien* nytt mod och berövade regimen dess mest pålitliga allierade. På bara en vecka efter det att massdemonstrationerna startade den 17 november lyckades oppositionen fälla kommunistpartiets Generalsekreterare Milos Jakes och en majoritet av partiledningen. Demonstrationerna började med en tillåten studentdemonstration till minne av en av nazisterna mördad student som utvecklades till en protest mot styret. Kraven som framfördes var för politiska reformer och demokratisering. Det våld som polisen använde mot demonstranterna ledde till nya studentdemonstrationer som de närmaste dagarna växte och spred sig bl a till Bratislava.

Den 19 november bildades Medborgarforum som en samlingsorganisation för 12 oppositionsgrupper. Medborgarforums krav var avskedandet av Jakes och andra politiker som samverkat med invasionsstyrkorna som krossade Pragvåren, en kommission för att granska polisbrutalitet vid demonstrationerna och straff för de ansvariga samt ett omedelbart frisläppande av alla samvetsfångar.

Premiärministern Adamec förde de närmaste dagarna samtal med oppositionen och lovade bl a en om-

bildning av regeringen, en öppen dialog med oppositionen och en undersökning av polisvåld. Den 24 november avgick Jakes och ersattes som kommunistpartiets generalsekreterare av Karel Urbánek. Samma dag fortsatte de stora demonstrationerna i Prag och för första gången deltog Pragvårens ledare Alexander Dubcek. Nästa dag genomfördes på oppositionens initiativ en tvåtimmars generalstrejk som blev en stor framgång och visade att också arbetarna stödde oppositionens krav på reformer. Den 28 november annonserade Adamec en total kapitulation för Medborgarforums krav. Medborgarforum blev officiellt tillåtet, en koalitionsregering skulle bildas, kommunistpartiets ledande roll togs bort ur konstitutionen och marxist-leninismen avskaffades som ledande ideologi inom utbildningen. Även en officiell omvärdering av Pragvåren och invasionen 1968 tillhörde de åtgärder som offentliggjordes.

I oktober överlämnades en petition med över 200 000 namnunderskrifter med krav på folkomröstning i fyra frågor till Ungerns Nationalförsamling av SzDSz och FIDESZ. Huvudfrågan var kravet på att presidentval skulle följa parlamentsvalet i stället för tvärtom. En folkomröstning vore obligatorisk om mer än 100 000 namnunderskrifter kunde samlas in. I omröstningen den 26 november deltog 58,1 % av väljarna. SzDSz och FIDESZ' förslag segrade med endast 6 600 rösters övertikt, och följaktligen beslöts att presidenten skulle utses av Nationalförsamlingen först efter parlamentsvalet, såvida den nya Nationalförsamlingen inte fattade beslutet att låta Presidenten väljas direkt av folket. "Jakampanjen" stöddes även av Socialdemokratiska Partiet och av Oberoende Småbrukarpartiet. De andra tre förslagen fick alla stort stöd. Dessa gällde förbud mot partiorganisationer på arbetsplatserna, krav på en fullständig redogörelse från Socialistpartiet angående dess tillgångar samt upplösning av partiets arbetarmilis. Ungerskt Demokratiskt Forum (MDF) hade uppmanat till bojkott av folkomröstningen. Segern sågs som ett bakslag för MDF och även för Pozsgay som nominerats som Presidentkandidat av Socialistpartiet och bedömdes ha goda chanser att vinna ett val i januari.

EG:s utrikesministerråd enades den 3 oktober om att under 1990 bidra med 300 miljoner dollar till Polen och Ungern. Den ungerske utrikesministern varnade i december utrikesministrarna från 24-Gruppen för riskerna i samband med övergången till en marknadsekonomi, och han underströk behovet av bistånd. Ett ettårigt ekonomiskt krisprogram antogs av Nationalförsamlingen senare samma månad. Programmet var avsett att underlätta övergången till en marknadsekonomi, och inefattade bland annat försök till ökad export till Väst.

Programmet hade fått stöd av Västtysklands kansler Helmut Kohl i ett tal den 18 december, och avsikten var att det skulle göra det lättare att få lån från IMF, vilket i sin tur var en förutsättning för bilaterala och multilaterala krediter från Väst. Den ungerska Nationalförsamlingen röstade den 21 december för att upplösa sig själv från den 16 mars 1990 så att val skulle kunna hållas. Valdagen fastställdes till den 25 mars.

Det Ungerska Socialistpartiet skakades i januari av avslöjanden att inrikesministeriets säkerhetspolis inte upphört att övervaka oppositionspolitiker, bland annat genom buggning, telefonavlyssning och infiltration med informatörer. Avslöjandena kom till allmänhetens kännedom via medlemmar i Fridemokraternas allians och Ungdemokraternas förbund. Man krävde ett uttalande av Premiärminister Miklós Németh, samt Inrikesminister István Horváth's avgång. Den 10 mars undertecknades ett avtal mellan Sovjetunionen och Ungern där Sovjet förband sig att dra tillbaka de flesta av sina cirka 50 000 soldater som varit stationerade i Ungern sedan 1956, före 1990 års utgång och resten före juli 1991. Ett liknande avtal undertecknade Sovjet med Tjeckoslovakien. Tillbakadragandet påbörjades nästan omedelbart.

I början av december enades ett antal dissidentgrupper i *Bulgarien*, däribland Eko-Glasnost och Podkrepa, under paraplyorganisationen Demokratiska Krafters Union (SDS), som kämpade för politisk pluralism, lag och ordning, och marknadsekonomi. Ytterligare personförändringar inom Centralkommittén skedde den 8 december. SDS ordnade demonstrationer den 10 december för att sätta press på Kommunistpartiets möte, och den 11 december gavs Eko-Glasnost möjlighet att registrera sig officiellt. Samma dag utslöts Zhivkov från Kommunistpartiet tillsammans med sin son Vladimir Zhivkov. Efter ett Centralkommittémöte förklarade man att partiet avsåg sig den automatiska rätt till den ledande rollen som stod inskriven i konstitutionen, och man föreslog Nationalförsamlingen att stryka denna artikel. Mladenov föreslog att Nationalförsamlingen skulle organisera fria och demokratiska val i juni 1990 och att den församling som valdes i dessa val därefter skulle utarbeta en ny författning fram till årsskiftet. Den 25 december godkände Nationalförsamlingen en lag som gav utrymme för icke-officiella demonstrationer. Den 27 december accepterade Kommunistpartiet, efter en tvåtimmarsstrejk arrangerad av Podkrepa, att inleda rundabordsamtal med Demokratiska Krafters Union.

Om händelseutvecklingen var mycket snabb i övriga Östeuropa var fortfarande allt vid det gamla i *Rumäni-*

en. Vid en kongress den 20–24 november omvaldes Nicolae Ceausescu till generalsekreterare i kommunistpartiet. Ceausescu kritiserade reformer i andra östeuropeiska länder och sade att större löneskillnader inte var en socialistisk politik och lovade att Rumänien aldrig kommer att tillåta att människor blir rika genom att exploatera andra människors arbete.

Den 16 december utbröt emellertid oroligheter i staden Timisoara efter order om att en protestantisk präst skulle deporteras. Orsaken till deportationen var att Lászlo Tokes hade kritiserat regeringens behandling av den ungerska minoriteten. Efter det att folkmassor omringat huset utbröt spontana demonstrationer som beskötts av säkerhetsstyrkorna Securitate varvid ett antal personer dog. De närmaste dagarna spreds demonstrationerna över landet. Ceausescu talade den 21 december till ett stort möte i centrala Bukarest. Till sin överraskning avbröts han av talkörer, och delar av demonstrationen utvecklades till mindre anti-regeringsdemonstrationer. Securitatemän slog ner demonstrationerna och dödade ett antal deltagare. Sammanstötningar skedde samma dag i ett antal andra städer.

Dagen efter samlades stora skaror i Bukarest för att protestera. Efter ett försök att tala massorna till rätta flydde Ceausescu med helikopter, och demonstranterna intog centralkommittébyggnaden och TV- och radiostationerna. Armén ingrep inte till skydd för regimen. Efteråt anfördes regeringens mord på försvarsministern som skälet till att försvarsmakten ställt sig på upprorets sida. De närmaste dagarna försökte Securitatestyrkor återta kontrollen över landet, men den 25 december återstod bara enskilda krypskyttar. En viktig anledning till att Securitate gav upp sina anfall ansågs vara rättegången och avrättningen av Nicolae och Elena Ceausescu som skedde den 25 december. Domen baserades på anklagelser om folkmord, korruption och förstörelse av den nationella ekonomin. Den 27 december var striderna i stort sett över.

Den nya regeringen utgick från den nybildade Nationella Räddningsfronten vars ledande män var Ion Iliescu och Petre Roman. Under den sista veckan i december utfärdade den nya regeringen ett stort antal förordningar. Bland dessa kan nämnas: avskaffandet av kommunistpartiets ledande roll, inställandet av programmet för systematisering av landsbygden, avskaffandet av förbudet mot abort och preventivmedel, dödsstraffets avskaffande, fria val i april, omstrukturering av ekonomin mot en fri marknad, rättigheter och frihet för nationella minoriteter, full trosfrihet, skydd för miljön samt en utrikespolitik baserad på fred, goda relationer med grannländer och integration i processen för ett enat Europa.

Under den första tiden som Nationella Räddnings-

fronten styrde Rumänien annonserade de fortsatta omfattande politiska, sociala och ekonomiska reformer och arresterade Ceausescus ledande medarbetare. Bland dessa reformer ingick frisläppande av politiska fångar, att kollektiva och statliga jordbruk i stor utsträckning skulle privatiseras, att en femdagars arbetsvecka skulle införas i mars och att alla medborgare fick rätt att resa utomlands utan visum. Livsmedelsexporten avbröts också och varorna kanaliserade till butikerna.

Demonstrationer riktades dock bl a mot frontens beslut den 4 januari att ställa upp i valet. Efter stor oro och kaos beslutades att Rumänska Kommunistpartiet inte skulle förbjudas men att dödsstraffet fortfarande skulle vara avskaffat. Stora demonstrationer för och emot Nationella Räddningsfronten ordnades i Bukarest i slutet av månaden. Oppositionspartiets kontor stormades och anhängare till oppositionen misshandlades. Efter dessa händelser sökte President Ion Iliescu inleda en dialog med oppositionen. De i januari initierade förhandlingarna mellan Nationella Räddningsfronten och oppositionen i Rumänien ledde till att oppositionen accepterade att dela makten i ett Råd för nationell enighet fram till valet. Demonstrationerna fortsatte dock under februari. Den 18 krävde en demonstration Iliescus avgång. En mindre grupp bröt igenom avspärningar och förstörde Nationella Räddningsfrontens kontor.

Nationella Räddningsfronten annonserade också fortsatta ekonomiska reformer som bl a innebar tillåtandet av småföretag fria från en stor del av statlig kontroll. Rättegång hölls också mot ledande medlemmar av den tidigare regimen som dömdes till livstids fängelse för medansvarighet för folkmord. Utvecklingen i Rumänien var fortsatt våldsam under mars. Efter en attack av rumänska nationalister mot en demonstration av etniska ungrare i Tirgu Mures dog tre personer och 300 skadades. Ordning återställdes inte förrän armén placerats i staden. Oroligheterna var ett resultat av högerorienterade rumänska nationalisternas protester mot de återupprättade etniska och kulturella rättigheter som den nya regeringen givit de etniska ungrarna.²

De dramatiska förändringarna i Tjeckoslovakien fortsatte under december men utan det våld som kännetecknade Rumänien. Ett förslag till regering, med majoritet av kommunister, den 3 december förkastades av Medborgarforum och dess slovakiska systerorganisation Allmänheten mot våld vilket ledde till Premiärminister Adamecs avgång. Stora demonstrationer i Prag och övriga landet stödde Medborgarforums krav på fler oberoende i regeringen. Den 10 december bildades en ny regering under den tidigare vice premiärministern Marian Calfa. I denna var majoriteten icke-kommunis-

ter. President Gustáv Husák avgick och ersattes den 29 december av Václav Havel som var kandidat för Medborgarforum och Allmänheten mot våld. Stora förändringar skedde samtidigt inom kommunistpartiet där Ladislav Adamec blev partiledare, medan tidigare ledare, som Jakes, Stepán och Bilak, blev uteslutna eller fick sitt medlemskap suspenderat. Taggtråden mellan Tjeckoslovakien och Österrike klipptes av den 17 december och många tjecker och slovakier besökte utlandet.

President Havel sade i sitt nyårstal att huvuduppgifterna bli var att hålla fria val och att införa respekt för intressena och de religiösa traditionerna hos de tjeckiska och slovakiska nationerna. Inom kommunistpartiet lämnade en stor del av medlemmarna partiet liksom vice premiärministern Komarek och premiärministern Calfa. Månaden senare utslöt partiet 22 tidigare ledande företrädare inklusive tidigare presidenten Gustáv Husák. Den nya tjeckoslovakiska regeringen introducerade under mars lagar om tillåtandet av stora privata företag, möjligheter för utländska företag att arbeta på samma villkor som inhemska företag och privatisering av statsägda företag. Under den fortsatta kretsade debatten i Tjeckoslovakien kring ledande politikers sammankopplingar med den tidigare säkerhetstjänsten och åtgärder för att konfiskera kommunistpartiets tillgångar. Det senare krävdes i stora demonstrationer under maj.

Januari 1990 var också en mycket hektisk månad i DDR. Rundabordsamtalen fortsatte och man beslutade bli att flytta fram valet till den 18 mars och att låta representanter för oppositionen ingå i regeringen som ministrar utan portfölj. Demonstrationerna under januari koncentrerades på krav om återförening, kritik mot SED och krav om att säkerhetstjänsten Stasi skulle upplösas och inte ersättas av någon ny. Beslut fattades om rätt för medborgarna att resa utomlands och att tillåta utländska investeringar i DDR-bolag. 30 tidigare DDR-ledare blev föremål för utredning av åklagarmyndigheterna för missbruk av tjänst och korruption. Inom SED skedde fortsatta kraftiga förändringar och i slutet av månaden blev 14 tidigare ledamöter av politbyrån, inklusive Egon Krenz, uteslutna.

Februari och mars kännetecknades av att frågan om tysk återförening blev ett accepterat faktum bli av de allierade segrarmakterna i andra världskriget. Intensiva internationella förhandlingar skedde för att lösa frågorna kring genomförandet. Konflikter rörde bli erkännandet av Polens västgräns "Oder-Neisse-linjen" och frågan om ett återförenat Tyskland skulle tillhöra Nato.

I januari förekom nationalistiska strejker och demonstrationer i *Bulgarien* mot besluten att återge den tur-

kiska minoriteten medborgerliga och religiösa rättigheter. Både från Kommunistpartiet och från SDS hävdades att lokala Kommunistpartiavdelningar låg bakom demonstrationerna. Den 15 januari 1990 beslöt Nationalförsamlingen att avskaffa Kommunistpartiets garanterat ledande roll.

I mitten av januari inleddes rundabordsamtalen mellan Kommunistpartiet, Bulgariska Agrarfolkets Union (BZNS) och SDS. Den 14 januari hade SDS samlats till ett möte där man presenterade sin plattform inför rundabordsamtalen. Man krävde där att de allmänna valen skulle uppskjutas till november för att ge oppositionspartierna större möjlighet att organisera sig. Vidare krävde man bland annat att ett demokratiskt flerpartisystem skulle skapas, att Kommunistpartiets arbetsplatsorganisationer skulle avskaffas, att armén och poliskåren skulle avpolitiseras, yttrande- och pressfrihet, publicitet åt säkerhetstjänstens verksamhet och jämställdhet mellan privata, kooperativa och statliga ägandeformer. Rundabordsamtalen avbröts redan den 18 januari då SDS menade att Kommunistpartiet inte uppfyllt sina löften beträffande oppositionens tillgång till media. Efter kompromisser återupptogs samtalen den 22 januari. I slutet på månaden arresterades Todor Zhivkov anklagad för bland annat maktmissbruk och försörjning av statliga fonder.

Mellan den 30 januari och den 2 februari höll Kommunistpartiet en extra kongress. Ett reformistiskt manifest antogs, efter debatt, även om det beslöt att partiet skulle fortsätta på den marxistiska vägen, snarare än anta en social-demokratisk form. Demokratisk centralism övergavs till förmån för "demokratisk enighet". Den gamla Centralkommittén på 195 medlemmar ersattes av ett Högsta råd med 131 (senare 153) medlemmar. Detta innebar en omfattande utrensning av de konservativa krafterna inom partiet. Politbyrån och sekretariatet ersattes av ett presidium lett av en ordförande. Detta skulle väljas av det Högsta rådet och ej direkt av kongressen, något som reformsträvare hellre hade sett. Aleksandur Lilov valdes till presidiets ordförande. Mladenov förblev i stället kandidat till posten som Statsrådets ordförande.

Vid ett tal den 30 januari erbjöd Mladenov oppositionen att delta i en övergångsregering fram till valen i maj. Detta tillbakavisades dock av SDS som menade att det rörde sig om taktik från Kommunistpartiets sida för att dra till sig västerländskt ekonomiskt stöd, samtidigt som partiet därmed skulle ge oppositionen delansvar för de ekonomiska svårigheterna i samband med den ekonomiska krisen. Den 3 februari valde Nationalförsamlingen Andrei Lukanov till premiärminister. BZNS, som tidigare samarbetat med Kommunistpartiet, tillbakavisade, liksom SDS, samarbete i regeringen.

Då Lukanov den 8 februari presenterade sitt förslag till en ny regering för Nationalförsamlingen blev det därmed den första helt kommunistiska regeringen i Bulgarien någonsin. Den 25 februari anordnade SDS demonstrationer i Sofia med upp till 200 000 deltagare mot, som man sade, Kommunistpartiets försök att skjuta rundabordssamtalen i sank.

I början av mars demonstrerade över 150 000 människor i Sofia till stöd för SDS mot den långsamma takten i demokratiska reformer. Den 6 mars förklarades strejker lagliga, under vissa villkor, genom ett beslut av Nationalförsamlingen. Den 9 mars protesterade man mot Kommunistpartiets fortsatta dominans av media. Enligt en överenskommelse i rundabordssamtalen fick SDS:s tidning *Demokrasi* spridas i maximalt 70 000 exemplar per dag, medan Kommunistpartiets dagstidning, *Rabotnicesko Delo* hade en upplaga på 760 000 exemplar. Podkrepa höll sin första kongress den 18 mars varvid 900 delegater som representerade över 100 000 medlemmar deltog.

Den 3 april antog Kommunistpartiet i Bulgarien sitt nya namn, Bulgariska Socialistpartiet. Tiden före 10 november kallade man "en diktatur över såväl folket som partiet". Samma dag strök Nationalförsamlingen "socialistisk" ur den bulgariska konstitutionen och upplöste därefter sig själv (Europa Archiv 1990: 9, Z85).

1.2 Analys av händelseutvecklingen i de sex länderna

Att man i sex länder i Öst- och Centraleuropa under en kort tidsperiod höll de första fria valen på mer än 40 år är naturligtvis ingen tillfällighet. Det finns likheter mellan utvecklingen i de olika länderna och något slags samband finns också. Samtidigt bör man hålla i minnet att det förutom de gemensamma drivkrafterna också fanns specifika förklaringar i varje enskilt land till varför djupgående förändringar skedde i det politiska systemet. Det är än så länge för tidigt att slutgiltigt besvara frågan om vad som egentligen hände och varför. Vad vi kan göra redan nu är emellertid att tillbakavisa ett antal lättköpta förklaringar och försöka visa behovet av att söka efter flera förklaringar.

Det går inte att förklara hela utvecklingen med Gorbatsjovs maktillträde. Lika lite går det att förstå utvecklingen om man bara ser på inrikes faktorer. Det är nödvändigt att söka efter en kombination av interna och externa drivkrafter. Om man vill studera livskraften i ett kommunistiskt system som inte fått stöd från Sovjetunionen vore Jugoslavien ett intressant studieobjekt. Hur spelade utrikesförhållanden in i de östeuropeiska förändringarna? Reformerna i Sovjetunionens utrikespolitik var säkert en nödvändig förutsättning för reformerna i Östeuropa men de var inte orsaken till reformerna.

I viss mån kan reformerna i det sovjetiska inrikespolitiska systemet ha tjänat som inspirationskälla, men det är värt att uppmärksamma att det inte var fråga om någon styrning från Sovjetunionen. Utvecklingen i Östeuropa överuppfyllde snart alla sovjetiska reformplaner. Sovjetunionen spelade säkert också i många fall en mera direkt roll i det kritiska skedet genom att ge råd eller försöka utöva påtryckningar, exempelvis mot Ceausescu och Jakes. Men återigen; utan aktivister inom landet hade inte Sovjet kunnat orsaka förändringarna. En annan form för utländsk påverkan var inspiration eller avskräckning från utvecklingen i de andra östeuropeiska länderna.

Samma försiktighet och försök att hitta flera svar krävs när det gäller frågan om det var reformer uppifrån eller spontana revolutioner nedifrån. (För en diskussion kring detta, jfr de Nevers (1990) s 26 ff.) Om vi börjar med att se på när reformerna initierades kan vi genast konstatera att Polen och Ungern var tidigare än de andra staterna. I båda dessa länder har vi dessutom en tradition, i Ungerns fall av ekonomiska reformer sedan 1960-talet och i Polens fall i form av en stark organiserad opposition, Solidaritet. Att dessa två länder började förändras tidigare än de andra fick som konsekvens att förändringarna gick långsammare, och utvecklingen blev i den meningen mindre dramatisk. I Tjeckoslovakien, DDR, Rumänien och Bulgarien var det tal om ett senare och delvis hastigare maktskifte. En jämförelse mellan Polen och Ungern visar å andra sidan på en skillnad, nämligen mellan reformer uppifrån och krav på förändring nedifrån. I Ungerns fall började partiet att reformera, och en liknande utveckling, fast senare, ser vi exempel på i Bulgarien. I Polen däremot, liksom i DDR, Tjeckoslovakien och Rumänien reagerade partiet på krav utifrån, och i inget av dessa fall kunde de på sikt bevara sin maktställning. Men återigen, det var i samtliga fall en kombination av tryck uppifrån och tryck nedifrån. Även i en revolution är ledarskapets reaktioner viktiga. Också i samband med reformer uppifrån är det väsentligt att se hur reformförslagen togs emot.

Men vad var det egentligen som låg bakom alltsammans? Varför upplevde man ett behov av reformer eller systemförändring? Det har talats om att regimerna mist sin legitimitet. Men hade de någonsin legitimitet? Återigen krävs ett nyanserat svar. Vi har för det första inga säkra data när det gäller de gamla regimernas legitimitet. Om vi går tillbaka till tiden för det kommunistiska maktövertagandet verkar det rimligt att anta att de kommunistiska partierna hade högst skiftande legitimitet om vi jämför exempelvis Tjeckoslovakien och Ungern. Men även i Tjeckoslovakien verkar det orimligt att tala om legitimitet efter 1968. Därför var det knappast en hastigt sjunkande legitimitet som låg bakom för-

ändringarna. Snarare var det en plötsligt stegrad handlingsvilja som byggde på att man började tro på möjligheten till förändringar. Återigen blir ledarskapets reaktioner viktiga. Varför fortsatte man inte bemöta demonstrationerna med polisvåld? Insåg delar av den politiska ledningen att man förverkat sin rätt att styra, att man uttömt sin förmåga att regera? Trodde de att det ännu fanns tid att rädda något och såg därför nya möjligheter i ett nytt politiskt system? Här reagerade ledarna i de olika länderna på skilda sätt. I Östtyskland och Rumänien försökte man till en början stå emot protesterna genom att inte alls gå med på reformer. I Ungern försökte Pozsgay med flera reformera partiet inifrån i hopp om att på så sätt kunna behålla makten efter ett fritt val, och samma förhoppningar fanns säkert hos Petar Mladenov i Bulgarien. I Polen och Tjeckoslovakien var det snarast fråga om gradvisa eftergifter fram till den dag man helt enkelt gav upp.

Inte heller missnöjet med ekonomin kan ses som den enda orsaken bakom förändringarna. Den ekonomiska situationen skilde sig dramatiskt mellan länder som Polen och DDR. Ett konstaterande är att Ungern och Polen, som hade en svår ekonomisk situation började reformerna tidigare än de andra staterna. Å andra sidan var den ekonomiska situationen i Rumänien inte heller särskilt ljus, men här dröjde förändringarna längst. Möjligen skedde i Öst- och Centraleuropa gradvis en förändring i referensramar, då befolkningen började göra jämförelser med Västeuropa och USA i stället för att jämföra situationen med den i andra östländer eller med den som tidigare rådde i det egna landet.

Vad finns det att säga om själva händelseutvecklingen? Går det att identifiera några gemensamma drag i händelseutvecklingen i de olika länderna? Det beror naturligtvis på vilka anspråk man har på likhet, men några likheter tycker vi oss se. Om vi koncentrerar oss på tiden fram till det första fria valet finner vi vissa gemensamma drag i händelseutvecklingen. Med undantag för Rumänien var övergången till demokrati relativt fredlig i samtliga länder. Det var alltså fråga om revolutioner eller reformer med ett ringa våldsinslag. Under en första period märktes ökade protester mot regeringen vilka möttes av repression. Orsakerna bakom detta, eller de direkta orsakerna till missnöjet, varierade mellan länderna.

Detta följdes av en period av rundabordsförhandlingar mellan regeringen och oppositionen. Detta är ett mycket viktigt steg eftersom det innebär ett erkännande av oppositionen som förhandlingspartner, och därmed öppnas vägen för dialog och kompromisser. Här var det Polen som visade vägen då man redan i februari 1989 startade rundabordsamtal. Ungern följde efter, och både i Tjeckoslovakien, Östtyskland och Bulgarien förhandlade regimerna på detta sätt med oppositionen.

Man kan naturligtvis lägga principiella aspekter på att en godtyckligt vald oppositionsgrupp förhandlar med en självutnämnd regering om förändringar i konstitutionen, men detta får väl ses som ett första steg mot mera demokratiska beslutsformer.

Vi kan vidare se att inte i något land, med undantag för Ungern, var det ett regelrätt oppositionsparti som stod bakom påtryckningarna mot regimerna. I Polen var det en fackförening samt kyrkan. I Östtyskland var det en samlingsorganisation, Nytt Forum samt kyrkan. I Tjeckoslovakien (Medborgarforum och Allmänheten mot våld) och i Bulgarien var det också en paraplyorganisation. I Rumänien är det svårt att säga vad Nationella Räddningsfronten egentligen är, men något oppositionsparti är den i varje fall inte även om vissa av ledarna tidigare var politiskt aktiva. I flera länder föregicks de viktigaste händelserna av skiftningar i ledarskapet. I Ungern och Bulgarien hade dessutom försök till reform inom partiet förekommit. Oppositionspartiernas sena intåg kan naturligtvis dels förklaras med att oppositionspartier, med vissa undantag, inte accepterades i Centraleuropa. En annan förklaring kan ha varit människors misstro mot politiska partier, oavsett partifärg.

Ytterligare en likhet mellan utvecklingen i de olika länderna var att det institutionella slutsresultatet, flertidemokrati i flera fall kombinerat med ett presidentämbete, sammanföll. Inte någonstans lyckades försöken att hålla sig inom systemets gränser och försöka reformera det kommunistiska systemet, vilket inte hindrade kommunisterna från att segra i Bulgarien.

Förvisso dras de öst- och centraleuropeiska länderna till en del med likartade problem. Men i takt med att det kommunistiska samhällssystemet avskaffas kommer skillnaderna mellan länderna, som bygger på historiska och kulturella erfarenheter, att framträda allt tydligare. Reformerna eller revolutionerna var kanske det sista exemplet på ett samtidigt agerande av dessa stater. Nu börjar i stället traditionella regioner såsom Centraleuropa och Balkan dyka upp i debatten. De politiska systemen genomgår en "normalisering" i ordets verkliga betydelse. Begreppet Östeuropa har genom omvälvningarna 1989 förlorat sin relevans som politisk benämning.

Sammanfattning: Förklaringar till utvecklingen i Öst- och Centraleuropa måste sökas såväl inom som utom länderna. Förändringarna i Sovjetunionen var en nödvändig, men ej tillräcklig, förutsättning för processerna i Östeuropa. Likaså bör man betrakta utvecklingen som ett samspel, i olika grad, mellan krav nedifrån och reform uppifrån. I Ungern och Bulgarien påbörjades reformer inom partiet medan reformerna i de andra länderna främst initierades av regimkritiska grupper. Ingen enskild faktor såsom förlust av legitimitet eller en

hastigt försämrad ekonomi kan förklara utvecklingen. Möjligen kan vi se samband mellan hur regimerna själva bedömde sin legitimitet och hur allvarlig den ekonomiska situationen var, och hur tidigt reformerna inleddes, men här faller Rumänien, med sin dåliga ekonomi, ur mönstret. Att påtryckningarna mot den sittande regimen som inte kom från partier, utan från andra rörelser, samt att det institutionella resultatet av demokratiseringsprocesserna liknar varandra i de olika länderna får inte leda till att vi glömmer att förklaringarna till förändringarna skiftar mellan länderna.

2. Partisystem, valsystem och parlamentariskt system

2.1 Partipresentation och partisystem

Polen: Polska Förenade Arbetarpartiet (PZPR) var de gamla makthavarna. I sitt valprogram diskuterade man i detalj landets ekonomiska problem, och föreslog åtgärder för att komma till rätta med livsmedels- och bostadssituationen, minska inflationen, stärka valutan och minska luftföreningarna. Förenade Bondepartiets (ZSL) program förespråkade att rundabordssamtalens överenskommelser skulle genomföras, förändringar i maktutövningssystemet, lika rättigheter för politiska och sociala organisationer och utökad samarbete mellan staten och kyrkliga och religiösa organisationer. Dessutom krävde man att sanningen om Polens moderna historia skulle presenteras samt en ny konstitution. Demokratiska Partiet (SD) var liksom ZSL ett parti som tillhörde de tidigare samarbetspartierna.

Solidaritets Medborgarkommitté ställde upp i valen för Solidaritet. Deras valprogram bestod av 26 punkter som behandlade medborgerliga rättigheter, levnadsstandard och ekonomiska målsättningar, däribland större frihet för företagen, minskning av inflationen, lika rättigheter för alla sektorer inom ekonomin och slut på byråkratisk inblandning.

DDR: Partisystemet i DDR är det som bäst överensstämmer med det västeuropeiska och då närmast det västtyska. Partierna kan huvudsakligen delas in i fem grupper.

De konservativa eller kristdemokratiska partierna är Kristdemokratiska Unionen (CDU), Tyska Sociala Unionen (DSU) och Demokratiskt Uppbrott (DA). CDU var tidigare ett mot SED lojalt frontparti. DSU bildades i januari 1990 som ett försök till sammanlutning av "alla kristna, liberala och konservativa krafter". DA slutligen tillhörde de medborgargrupper som bildades för att arbeta mot diktaturen. Vid valet ställde de tre partierna upp var för sig men förde en gemensam kampanj under beteckningen "Alliansen för Tyskland". CDU och DSU har respektive Kristdemokratiska uni-

onen (CDU) och Kristsociala unionen (CSU) som broderpartier i Västtyskland. Alliansen för Tyskland, som hade "aldrig mera socialism" som en av huvudparollerna, föreslog en snabb valutaunion följt kort därefter av politisk återförening genom DDR:s inträde i Förbundsrepubliken. Alliansen sade att processen skulle gå långsammare om den västtyske förbundskanslern Helmut Kohl skulle behöva förhandla med en SPD-regering i DDR och sökte också förknippa SPD med den tidigare regimen och det reformerade kommunistpartiet PDS. I valkampanjen sade Kohl att småsparare skulle kunna växla till D-mark till kursen 1:1 för att lugna dem som var oroliga för att sparpengar kraftigt skulle förlora i värde vid återförenandet.

"Förbundet av Fria Demokrater" var den liberala alliansen i valet. Denna bestod också av tre partier och partierna hade liknande ursprung som de kristdemokratiska partierna. Alliansen ställde, i motsats till kristdemokraterna, upp som ett gemensamt parti. Liberaldemokraterna (LDP) var det tidigare frontpartiet, Fridemokraterna (FDP) bildades i november 1989 som ett broderparti till västtyska FDP. Tyska Forumspartiet (DFP) slutligen var en utbrytargrupp ur medborgarrörelsen Nytt Forum. Förbundet stödde en snabb återförening och privat äganderätt till mark och produktionsmedel (Poulsen-Hansen (1990)).

Den tredje alliansen kallades "Bündnis '90" och bestod av de relativt nybildade Nytt Forum (NF), Demokrati Nu (DJ) och Initiativet för Mänskliga Rättigheter och Fred (IMF). Detta var den östtyska medborgarrättsrörelsens allians och de ingående grupperna hade varit föregångare i kampanjen mot den tidigare diktaturen. I valkampanjen förespråkade alliansen en gradvis återförening ledande till ett demilitariserat Tyskland och ombildandet av NATO och Warszawa-pakterna till politiska block. Vissa iakttagare beskrev alliansen som vänsterinriktad, men själva sade de sig varken vara vänster eller höger. I detta sammanhang är det lämpligt att också ta upp det gröna partiet som ställde upp i valsamverkan med det oberoende kvinnoförbundet bla med krav på en demilitarisering av Tyskland (Poulsen-Hansen (1990)). Efter valet bildade de gröna nämligen en gemensam fraktion i folkammaren med "Förbund 90" och inför det gemensamma valet i Tyskland i december 1990 kommer dessa fem grupper att samverka med den förenade vänstern (VL) i DDR och med "Die Grünen" i Västtyskland.

I valet ställde de två traditionella vänsterpartierna, socialdemokraterna och kommunisterna, upp för sig själva. SPD återbildades i DDR i oktober 1989 och återuppstod alltså efter den tidigare föreningen med kommunistpartiet. Efter att först ha förordat ett bevarande av två stater tog det i januari 1990 ställning för ett förenat Tyskland. Partiet förordade, i sitt valprogram,

en social marknadsekonomi som försvarade de socialt förfördelade. Jämfört med de kristdemokratiska partierna intog SPD en mer försiktig inställning till återföringens hastighet. Partiet betonade riskerna för hög arbetslöshet och ekonomisk instabilitet i DDR om processen skedde för snabbt.

Partiet för demokratisk socialism (PDS) är det nya namnet på det tidigare statsbärande kommunistpartiet SED. PDS fördömde de brott som var begångna i DDR och sade sig arbeta i enlighet med socialismens, antifascismens och demokratins humanistiska ideal (Poulsen-Hansen (1990)). Partiet ställde upp i valet på ett program betecknat "för demokratiska rättigheter – för sociala rättigheter". I valkampanjen betonade PDS risken för en försämring av det heltäckande sociala skyddsnätet som staten erbjöd i DDR. PDS ansåg att återföringen skulle ske gradvis och grundas på likaberättigande mellan de två staterna (Poulsen-Hansen (1990)). Partiet är det enda förutom "Bündnis '90" som saknar broderparti i Västtyskland.

Ungern: Ungerska Socialistpartiet (MSzP) är det gamla Ungerska Socialistiska Arbetarpartiet som bytte namn i oktober 1989. Partiet leddes av Reszö Nyers och sade sig förespråka en syntes mellan grundläggande socialistiska och kommunistiska värden. Som ett massparti ville det arbeta för social marknadsekonomi baserad på blandade ägandeformer. Socialdemokratiska Partiet (MSzDP) är ett mycket gammalt parti som 1948 slogs samman med Kommunistpartiet. Det nybildades av Mihaly Bihari i februari 1989 sedan han året innan utslutits ur Ungerska Socialistiska Arbetarpartiet. I partiets program krävdes bl a parlamentarisk demokrati baserad på ett flerpartisystem, oberoende fackföreningar och garantier mot folkets utarmning under övergången till marknadsekonomi.

Ungerskt Demokratiskt Forum (MDF) bildades i september 1988 och höll sin första nationella kongress i mars 1989. Konferensen antog ett program som krävde att Ungern åter skulle bli ett oberoende, demokratiskt land i den Europeiska kulturen. Valprogrammet från oktober 1989 uppgavs återspegla rörelsens liberala, kristdemokratiska traditioner, och förespråka ekonomisk strukturomvandling genom utländska investeringar och privatisering, ersättning till de bönder som berövades egendom under kollektiviseringen, skydd för nationella minoriteter samt ungrare i Rumänien och en långsiktig neutralitet i utrikespolitiken. MDF befinner sig på landsbygdsidan i den traditionella ungerska politiska skiljelinjen mellan stad och landsbygd. Partiet var, vid sidan av Fridemokraternas Allians, huvudkandidaten till valseger i parlamentsvalen. MDF förespråkade en mera försiktig övergång till marknadsekonomi än

vad Fridemokraternas Allians gjorde. MDF rymde också nationalistiska och anti-semitiska drag. Partiet ledes av József Antall.

Fridemokraternas Allians (SzDSz) bildades i maj 1988 som Nätverk för Fria Initiativ men ombildades till politiskt parti i november 1988. Alliansens manifest innehöll förslag om en provisorisk regering bestående av opolitiska experter som skulle kunna rädda landets ekonomi före flerpartivalet 1990, Ungerns neutralitet samt expropriation av Ungerska Socialistiska Arbetarpartiets egendom. Alliansen var mera av ett stadsparti och betraktades av vissa som judiskt influerat. Jämförelsevis förespråkade MDF en kontrollerande privatisering av statlig egendom medan SzDSz förordade en mera radikal omstrukturering och privatisering, snabb integration med Västeuropa, ett snabbare tillbakadragande av de sovjetiska trupperna samt utträde ur Warszawa-pakten. Unga Demokraters Förbund (FIDESZ) var nära allierat med Fridemokraternas Allians. Det verkade för en parlamentarisk demokrati av västerländsk typ, mänskliga rättigheter, marknadsekonomi och ett neutralt Ungern.

Oberoende Småbrukarpartiet (FKgP) som bildades på 1930-talet, var det mest populära partiet i Ungerns första val efter andra världskriget och återuppstod i november 1988. Partiets slagord var Gud, Fosterlandet och Familjen. Ungerska Kristdemokratiska Folkpartiet som bildades i maj 1989 påstod sig vara ett återupplivat Folkdemokraterna som blev det största oppositionspartiet vid de senaste flerpartivalen 1947. Partiet betonade Familjen, Folket och Nationen.

Rumänien: Den partipolitiska situationen i Rumänien är närmast unik. Det tidigare styrande Rumänska Kommunistpartiet var så diskrediterat att det inte längre existerade vid valet.

Den Nationella Räddningsfronten som tog makten efter revolutionen i december annonserade den 4 januari att den skulle delta i valet. Den Nationella Räddningsfronten förefaller kunna karakteriseras, mot bakgrund av deras program, som reformkommunistisk eller socialdemokratisk. Det är då framförallt frontens inställning till de framtida ägandeförhållandena i Rumänien som får ge utslag i bedömningen. Flera ledande inom den Nationella Räddningsfronten är tidigare kommunister som kommit i konflikt med den tidigare partiledningen. Partiet förefaller, som en bred centervänstergruppering, ha fyllt ett vacuum som uppstod efter Ceausescus fall. Frontens valprogram innehöll krav på ett demokratiskt flerpartisystem och ett fullständigt och oåterkalleligt brott med det kommunistiska systemet och dess ideologi. NRF betonade sitt sociala program som innehöll förslag om minimilön, grundläggan-

de arbetslöshetsunderstöd och en 40-timmars arbetsvecka. Även om fronten stödde statsägda industrier och statliga jordbruk förordade den en långsam övergång till marknadsekonomin. Jordbrukare skulle få äga sina egna lantbruk och mark men omfattningen skulle vara begränsad, stod det vidare i programmet.

Av övriga partier är de tre viktigaste tre återuppståndna historiska partier, Nationella Liberala Partiet, Nationella Bondepartiet, som slog sig samman med kristdemokraterna till Kristdemokratiska Nationella Bondepartiet, och Socialdemokratiska Partiet. Både Nationella Liberala Partiet och Nationella Bondepartiet ville ha en snabbare övergång till marknadsekonomin än Nationella Räddningsfronten. Partierna föreslog att jorden skulle återlämnas till jordbrukarna och att drastiska reformer skulle ske av jordbrukets organisering. När det gäller utrikespolitiken såg dessa partier mot den Europeiska Gemenskapen och de västerländska demokratierna.

Den ungerska minoriteten hade också bildat ett eget parti, Rumäniens Ungerska Demokratiska Union. Partiet krävde att de minoritetsrättigheter som det internationella avtalet om införlivandet av Transsylvanien i Rumänien gav dem skulle upprätthållas. Oro över nedsmutsning av miljön hade givit upphov till ekologiska grupper. De ekologiska rörelserna ställde upp med två partier i valet.

Tjeckoslovakien: Den partipolitiska situationen i Tjeckoslovakien karakteriserades av att det tjeckiska Medborgarforum (OF) och dess slovakiska systerorganisation Allmänheten mot våld (VPN), som hade lett kampen mot diktaturen, ställde upp i valet tillsammans. På dessa rörelser listor förekom kandidater från olika partier och rörelser men framförallt oberoende kandidater. Bland dessa rörelser var huvuddelen medborgarrättsrörelser från diktaturtiden (Poulsen-Hansen (1990). OF/VPN betonade att ekonomisk rikedom endast kunde komma efter uppoffringar och hårt arbete som skulle leda till en fullt utvecklad marknadsekonomi med ett antal olika former av ekonomiskt ägande. Inom Medborgarforum framfördes uppfattningar som varierade från center-liberala till socialdemokratiska. En demokratisering av det tjeckoslovakiska samhället på alla områden stod dock i centrum (Poulsen-Hansen (1990). Allmänheten mot våld betonade sitt stöd för ett kraftigt överförande av makt från den federala regeringen till republikernas parlament. Dessa gruppers långvariga ledande roll i det intellektuella motståndet mot diktaturen har givit mindre utrymme för de historiska partierna trots att landet har Östeuropas längsta demokratiska tradition från mellankrigstiden. (Jämför Fulöp och Póti (1990) s 10.)

De kristdemokratiska partierna var organiserade i den Kristna och Demokratiska Unionen (KDU) som bestod av det tidigare frontpartiet Tjeckoslovakiska Folkpartiet och det tjeckiska Kristdemokratiska Partiet och den slovakiska Kristdemokratiska Rörelsen (KDH). Koalitionen föreslog ett konservativt program som innehöll en omfattande privatisering av statens tillgångar och en betoning av kristna moraliska värden.

Det reformerade kommunistpartiet ställde som enda östeuropeiska kommunistparti upp under sitt gamla namn (KSC). Partiet förde en mycket lågmäld kampanj vars innehåll var ett stöd för införandet av marknadsekonomi. Det betonade dock riskerna för speciella grupper och förordade en fortsatt roll för staten, speciellt inom industrin.

Partisystemet i Tjeckoslovakien karakteriseras alltså av att partierna i stor utsträckning är uppdelade efter etniska gränser. Tre etniska/regionala grupper kom också in i det federala parlamentet. Det var rörelsen för Mähren och Schlesien, som sökte återupprättandet av en separat regering för området, Slovakiska Nationella Partiet, som krävde total intern autonomi för Slovakien med bibehållna förbindelser till Prag bara när det gällde försvar och utrikespolitik samt Samexistens. Det sistnämnda var en koalition av ungerska, polska och andra minoriteter.

Bulgarien: Bulgariska Socialistpartiet (BSP) är det gamla Kommunistpartiet som bytt namn. Fosterlandsunionen var det nya namnet på vad som sedan 1948 varit en paraplyorganisation för Bulgariska Kommunistpartiet, Bulgariska Agrarfolkets Union och en rad massorganisationer. Bulgariska Agrarfolkets Union (BZNS) grundades 1900 och var tidigare det enda lagliga partiet förutom Kommunistpartiet. Det samarbetade fram till början av 1990 mycket nära med Kommunistpartiet.

Bulgariens Socialdemokratiska Parti (BSPD) grundades 1891 men likviderades 1948, även om det officiellt aldrig förbjöds. Partiet sa sig sträva efter att göra Bulgarien till ett fritt demokratiskt land och införa marknadsekonomi.

Demokratiska Krafters Union (SDS) är en paraplyorganisation där bland andra Podkrepa, den oberoende fackföreningen, och Eko-Glasnost ingår tillsammans med medborgarrörelser och ett utbrytarparti ur Bulgariska Agrarfolkets Union. Rörelsen för Rättigheter och Friheter representerade den turkiska och muslimska bulgariska minoritetens intresse.

2.1.1 Ett försök till analys av partierna och partisystem

Vad som är omedelbart uppenbart när vi talar om partierna i Östeuropa är att en mängd partier uppstod efter demokratiseringen. I valet i Rumänien ställde 5715 kandidater upp till de 387 valbara platserna i nationalförsamlingen. Kandidaterna ställde antingen upp som oberoende eller som representant för något av de 73 politiska partierna. Valen talade om vilka partier som var relevanta och vilka som inte var det. Det är följdriktigt att det uppstår nya partier i Polen fortfarande efter som det första helt fria valet ännu inte hållits.

Partierna kan klassificeras på flera olika sätt. Ett sätt är att klassificera dem på den klassiska västeuropeiska vänster-högerskalan. Detta leder till svårigheter med ett antal partier och med hela systemen i flera av länderna som Rumänien, Polen och Tjeckoslovakien. Medborgarrättsrörelsens partier i DDR, Tjeckoslovakien och Polen samlar representanter från stora delar av den politiska skalan. På ungefärligen motsvarande sätt är det med den Nationella Räddningsfronten i Rumänien. Oppositionsfronten i Bulgarien består också av vitt skilda partier. Partisystemen i DDR och i Ungern är de som närmast motsvarar de västeuropeiska.

Fülöp och Póti (1990) föreslår en klassificering som är baserad på hur partierna bildades. De skiljer då på "historiska partier" som återupptagit sin verksamhet, "liberala politiska grupper utan föregångare" som bildats av illegala grupper av intellektuella, före detta "frontpartier" som frigjort sig från regimen och omorganisationen och fragmenteringen av de tidigare "regeringspartierna" (s 7).

För framtiden är det troligt att det partisystem vi nu ser i de olika länderna kommer att förändras kraftigt när medborgarrörelserna eller allianserna som tex Medborgarforum/Allmänheten mot våld, Solidaritet och Demokratiska Krafters Union splittras eller upplöses. Vi kan redan se början på denna utveckling i Polen med uppdelningen av Solidaritet i två grupperingar.

2.2 Valsystem, parlamentariskt system och valresultat

2.2.1 Vallagar

Polen: I de politiska reformerna ingick att statsmakten skulle delas i en lagstiftande, en verkställande och en dömande gren. Parlamentsval skulle hållas under 1989 till ett nytt tvåkammarsparlament där den gamla Sejmen med 460 platser utgör den undre kammaren. Överhuset är en senat med 100 platser som inte har förslagsrätt i lagstiftningsärenden men däremot vetorätt gentemot Sejmens förslag om man uppnår två tredjedelars majoritet för detta. De 100 senatsplatserna representerar 47

av Polens 49 provinser med 2 senatorer var och Warszawa och Katowice med 3 senatorer var p g a de regionernas folkmängd. Den nya Nationalförsamlingen fick till huvuduppgift att författa en ny konstitution och en vallag. Inför valen 1989 skulle 65 procent av platserna i Sejmen reserveras för kandidater som nominerats av de tre godkända politiska partierna eller av tre godkända katolska organisationer och 35 procent för kandidater som nominerats av oppositionsgrupper med minst 3 000 medlemmar. I senaten däremot skulle valen ske med fri konkurrens. Efter den första fyraåriga mandatperioden skulle valen vara helt fria till båda kamrarna. Valet skulle ske i två omgångar. I den andra omgången skulle de två mest framgångsrika kandidaterna tävla i de fall där ingen kandidat erhållit absolut majoritet i den första omgången.

Presidenten: Ett nytt presidentämbete har inrättats efter fransk förebild. Presidentens maktbefogenheter innefattar total auktoritet i fråga om försvars- och utrikespolitik, vetorätt gentemot Sejmen, även om Sejmen skulle kunna häva detta veto med två tredjedelars majoritet, införande av tremånaders undantagstillstånd och möjlighet att förlänga detta med ytterligare tre månader om Sejmen och Senaten godkänner detta, rättighet att upplösa Sejmen om denna tar mer än tre månader på sig att bilda regering samt i vissa andra fall. Den förste presidenten valdes av Nationalförsamlingens två kamrar, men efter den första sexårsperioden ska direkta val till presidentämbetet hållas.

DDR: Enligt den nya vallagen som antogs i februari 1990 delades de 400 mandaten till Folkkammaren ut enligt Hare-Niemeyer-metoden proportionellt i hela landet. Ingen spärr existerade. 23 partier ställde upp i valet medan partier som hade fascistiska, militaristiska eller anti-humanitära mål var förbjudna att ställa upp.

Ungern: Nationalförsamlingen består av en kammare med 387 ledamöter som väljs vart femte år. Enligt ett tillägg till konstitutionen från oktober 1989 beskrivs Ungern som oberoende demokratisk stat. "Folkrepublik" och enpartistyre har tagits bort ur författningen. Till president under en övergångsperiod valdes Nationalförsamlingens talman Mátyás Szűrös. En ny partilag möjliggjorde för de nya partierna att registrera sig officiellt samt att erhålla finansiellt stöd från staten. Ett beslut att förbjuda partiarbete på arbetsplatserna innebar att Socialistpartiets arbetsplatsceller skulle upplösas, och en konstitutionsdomstol har också bildats.

Den nya vallag som antogs samma månad ger ett system med en blandning av proportionell och direkt representation. Man har en fyraprocentsspärr vad gäller proportionell representation. Av Nationalförsamling-

ens 386 mandat väljs 176 direkt i enmansvalkretsar, där resultatet bestäms antingen i första omgången genom absolut majoritet eller i en andra omgång, dit man går vidare om man varit bland de tre främsta kandidaterna eller erhållit minst 15 procent av rösterna. 152 väljs enligt ett proportionerligt system från regionala listor, och vidare väljs 58 utjämningsmandat indirekt från nationella kompensationslistor sammanställda av de politiska partierna. I den första valomgången ska väljarna ange sin sympati för en kandidat och en partilista. 28 partier och föreningar ställde upp i valet, därav 12 på nationell nivå. I andra omgången vinner den kandidat som erhållit flest röster, förutsatt att valdeltagandet varit minst 25 procent. Enligt vallagen ska en andra valomgång hållas också med regionala listor där valdeltagandet varit lägre än 50 procent. I andra omgången räcker det då med 25 procents valdeltagande.

Rumänien: Enligt beslut i Rådet för Nationell Enighet i mars 1990 delades mandatet i nationalförsamlingen ut i 41 flermansvalkretsar varav Bukarest med 39 mandat var den största. Mandatet delades ut separat efter röstandelarna i var och en av dessa kretsar enligt en modifierad proportionell metod. Vid valet valdes 387 ledamöter. Därutöver har nationalförsamlingen utökats med 4 ledamöter som representerar för andra politiska grupperingar och 9 ledamöter som representerade nationella minoriteter som inte redan erhållit platser.

Samtidigt med valet till nationalförsamlingen skedde val av 119 ledamöter av senaten och av Rumäniens president. Rumänien är alltså det enda landet av de sex med en folkvald president.

Tjeckoslovakien: I Tjeckoslovakien finns det 300 platser i det federala parlamentet. Dessa är uppdelade på 150 i folkammaren och 150 i nationernas kammare. I folkammaren hade den tjeckiska republiken 101 platser och den slovakiska republiken 49 platser medan delrepublikerna har 75 platser vardera i nationernas kammare. Partierna behövde överskrida en spärr på 5 procent i någon av de två republikerna för att erhålla platser. Mandatet fördelades proportionellt, i var och en av de två republikerna, mellan de partier som nådde över spärrgränsen i den aktuella republiken. (Law on Elections to the Czechoslovak Federal Assembly). 23 partier ställde upp i valet, vissa dock enbart i en av republikerna.

Bulgarien: Vid rundabordsamtal i mars fattade man beslut om en vallag, ett tillägg till konstitutionen och en lag om politiska partier. Som en kompromiss mellan SDS och Kommunistpartiet beslöt man att presidenten skulle utses av den sittande Nationalförsamlingen men

med en mandattid som skulle vara fram till det andra parlamentsvalet. Man beslöt vidare att Mladenov skulle utses till president, och så skedde också den 3 april. Han skulle dock ersättas sedan den nyvalda Nationalförsamlingen antagit en ny konstitution. Efter att Mladenov utsetts till president avsåg sig Nationalförsamlingen sin makt och Statsrådet upplöstes, sedan deltagarna vid rundabordsamtalen funnit att det var en onödig institution.

Den vallag som man enats om under rundabordsamtalen ger varje röstberättigad två röster. Hälften av de 400 ledamöterna i Nationalförsamlingen väljes valkretsvis medan den andra halvan utses genom proportionell representation. Vidare beredde man väg för utländska observatörer samt instiftade en central valkommitté. Kandidater kan nomineras av politiska partier, politiska koalitioner eller grupper med över 500 röstberättigade. För att en kandidat ska få en plats i den första valomgången krävs att han vinner en absolut majoritet och att över 50 procent har deltagit i valen. Om inte skall en ny omgång hållas en vecka senare.

2.2.2 Valresultaten

Valresultatet i Polen

General Jaruzelski gick den 2 juni ut med en inbjudan till Solidaritet att gå med i en bred koalitionsregering. Denna inbjudan upprepades efter den första valomgången men tillbakavisades av Solidaritet. Vid valen den 4 och 18 juni vann Solidaritets Medborgarkommitté, dvs Solidaritets valplattform, samtliga fria mandat utom ett. Av Sejmens 299 reserverade platser vanns totalt 173 av Förenade Arbetarpartiet och 126 av Förenade Bondepartiet, Demokratiska partiet och godkända katolska grupper. Övriga 161 platser vanns samtliga av Solidaritets Medborgarkommitté. I Senaten vanns 99 av 100 mandat av Solidaritet. En oberoende kandidat valdes. Detta innebar att Sejmen inte skulle kunna häva Senatens veto eftersom de godkända partierna där inte nådde två tredjedelars majoritet. I första valomgången valdes fem regeringskandidater och 252 representanter för Solidaritet (Europa Archiv 1989: 13, Z112). De flesta av Solidaritets kandidater valdes alltså redan i första valomgången. I denna omgång var valdeltagandet 62 procent. Endast 25,3 procent deltog i andra valomgången.

Valresultatet i DDR

Det första demokratiska Folkammarvalet kännetecknades av ett mycket högt valdeltagande på över 93 procent. Partierna i Västtyskland understödde kraftigt sina broderpartier i DDR. Stöd utgick ekonomiskt såväl som i form av intensiva kampanjer av västtyska politi-

ker. De partier som saknade motsvarighet i väst kom därvid i kraftigt underläge. Skillnaderna mellan partierna kom att i valkampanjen till stor del att handla om när och hur återföreandet skulle ske.

Valet blev en oväntat stor seger för de kristdemokratiska partierna i Alliansen för Tyskland som tillsammans fick 48,1 procent av rösterna och 192 av de 400 mandaten. Enligt opinionsmätningarna så sent som i början av mars låg alliansen efter det socialdemokratiska SPD. Framförallt gjorde den Kristdemokratiske Unionen (CDU) ett mycket bättre val än förväntat och fick över 40 procent av rösterna mot opinionsresultat på runt 20 procent (Poulsen-Hansen (1990). Förklaringen till alliansens seger anses ha varit majoritetens önskemål om en snabb tysk återförening och DDR:s avskaffande (Mantzke (1990), s 287 och 289). Valsegern betraktades som en kraftig förtroendeyttring för den västtyske förbundskanslern Helmut Kohl. Alliansen var speciellt framgångsrik i den industrialiserade södra delen av DDR, dvs i traditionella SPD-högborgar som Sachsen och Thüringen, (Mantzke (1990), s 289) medan resultatet bara blev 22 procent i Öst-Berlin.

SPD fick med 21,9 ett betydligt sämre resultat än vad opinionsmätningarna förutspått. Partiets valresultat var något av en spegelbild av krisdemokraternas med starkast stöd i Berlin och norra DDR. PDS erhöll ett bättre resultat än förväntat, 16,4 procent. Partiet anses ha stärkts av dess ledande kandidat premiärminister Hans Modrows personliga ställning. I Öst-Berlin fick partiet 30 procent av rösterna.

Valresultat i Ungern

Ungerskt Demokratiskt Forum (MDF) gick ut som det starkaste politiska partiet efter första valomgången. Närmast följde Fridemokraternas Allians medan Oberoende Småbrukarpartiet kom trea. I första valomgången deltog 63,2 procent av de röstberättigade. Av de 176 valkretsarna var det endast fem som klarade sig med bara en valomgång. I opinionsundersökningarna klarade sig MDF väl i Budapest medan Fridemokraterna förstärkte sin position längre västerut vilket återspeglar en gammal klyfta i ungersk politik mellan öst och väst. MDF hade mer sympatier på landsbygden medan Fridemokraterna var ett mera urbanistiskt, intellektuellt, och i viss mån, judiskt parti. Fyraprocentsspärren drabbade bland andra de gamla kommunisterna som inte bytt namn, Socialdemokraterna och den kommunistiskt orienterade Agraralliansen.

MDF och dess allierade blev klara vinnare efter andra valomgången. Valdeltagandet i denna omgång var cirka 40 procent. Inför andra valomgången meddelade MDF:s ledare József Antall att partiet ingått en valpakt med Oberoende Småbrukarna och Kristdemokratiska

Folkpartiet. Efter andra valomgången bereddes plats för en representant var från de största nationella minoriteterna: kroater, tyskar, zigenare, judar, rumäner, serber, slovakar och slovenier i Nationalförsamlingen.

Valresultatet i Rumänien

Med tanke på Rumäniens bristande demokratiska traditioner och den kaotiska situationen och valkampanjen blev valdeltagandet högt: 86,2 procent. Valutgången blev en jordskredsseger för den Nationella Räddningsfronten. En seger som till och med var större än opinionsmätningarna förutspått som redan de hade pekat på en stor majoritet. Resultatet var dock oväntat mot bakgrund av de demonstrationer som ockuperade det centrala Bukarest månaderna före valet. Demonstranterna krävde att ex-kommunister skulle bannlysas från offentliga uppdrag, en utrensning inom byråkratin och demokratiska reformer. Valet föregicks alltså av intensiva politiska strider om tiden för valet och andra frågor. Valrörelsen var också våldsamt på många platser. Anklagelser framfördes om valfusk och hotelser mot väljare men en USA-stödd grupp internationella observatörer angav valet som giltigt och det friaste uttrycket för den rumänska opinionen som var möjligt under omständigheterna och att segern för NRF reflekterade önskemålen hos majoriteten av väljarna.

När det gäller orsakerna till valresultatet förefaller bedömarna vara eniga om att de reformer som Nationella Räddningsfronten genomförde direkt efter revolutionen belönades av väljarna i valet. Det gällde avskaffandet av de hatade reglerna om förbud mot abort och det agrara systematiseringsprogrammet och framförallt insatserna för att förse befolkningen med mat som tidigare reserverats för export. Fronten krediterades vidare för att ha avrättat paret Ceausescu och fått slut på striderna.

Nationella Räddningsfrontens program med en mindre halsbrytande förändring av de ekonomiska förhållandena förefaller också ha fallit positivt ut i jämförelse med de ledande oppositionspartierna, Nationella Bondepartiet och Nationella Liberala Partiet. Väljarna hade tagit ställning för en gradvis förändring. Även personfaktorer förefaller ha spelat in till förmån för Nationella Liberala Partiet och kanske framförallt till nackdel för Nationella Bondepartiet, vars ledare efter 50 års exil kom att förknippas med otidsenlighet och oförståelse för vilka förändringar som var möjliga på kort sikt i Rumänien.

De två ledande oppositionspartierna kunde inte komma överens om en valallians och långtgående personlig rivalitet mellan de två ledarna Câmpeanu och Ratiu förhindrade en gemensam presidentkandidat. Väljarna förefaller därför också att ha tagit ställning för

den mer enade Nationella Räddningsfronten jämfört med den fragmenterade oppositionen.

Valresultatet i Tjeckoslovakien

Deltagandet i det första fria valet i Tjeckoslovakien på över 40 år blev mycket högt. Hela 96,7 procent av de röstberättigade röstade. Valresultatet utgjorde en oväntat stor seger för Medborgarforum (OF) och Allmänheten mot våld (VPN). OF fick runt hälften av rösterna i den tjeckiska republiken medan VPN blev den klara vinnaren i Slovakien. Det senare var speciellt oväntat eftersom den Kristdemokratiska Rörelsen (KDH) före valet ansågs vara den troliga vinnaren här. Inte minst opinionsmätningarna tydde på en starkare ställning för KDH och en motsvarande svagare ställning för Allmänheten mot våld. VPN förefaller dock ha fått ett kraftigt uppsving i valrörelsens slutspurt.

Tre förklaringar har framförts för att förklara medborgarrörelsernas seger. Presidenten Václav Havel var mycket populär och förknippades starkt med rörelserna. Havel gjorde en omfattande turné i landet och uppträdde på möten för OF och VPN. På ett TV-sänt möte för att markera halvårsdagen av studentdemonstrationerna som börjat revolutionen sade Havel att han skulle rösta på de av Medborgarforums kandidater som var ministrar. Positivt för medborgarrörelserna anses också ha varit att deras kandidater inkluderade några av de mest framträdande ministrarna i den nya regeringen. Negativt anses det ha varit för den Kristna och Demokratiska Unionen att ledaren för Tjeckoslovakiska Folkpartiet under valrörelsen anklagades för att ha varit en informatör till underrättelsetjänsten. Anklagelsen kom från en av Medborgarforums ministrar.

Kommunistpartiet uppnådde med 13,6 procent av rösterna ett bättre resultat än förväntat. Partiet blev det näst största. Trots att partiet hade förlorat halva sitt medlemsantal hade det fortfarande flest medlemmar av partierna.

Valresultatet i Bulgarien

Vid valet i juni segrade det Bulgariska Kommunistpartiet som i april bytt namn till Bulgariska Socialistpartiet (BSP). Keesing's antyder att en förklaring till att oppositionen i SDS inte var framgångsrik kan ha varit att man slog an en alltför negativ ton i sin propaganda samt att man spenderade för mycket tid med att föra valkampanjen utomlands, vilket gav intrycket av ett parti som bestod av den intellektuella eliten i städerna. I valkampanjen hade SDS bland annat använt sig av affischer med bilder på nyligen upptäckta massgravar. Valkampanjen tog sig tidvis våldsamma yttringar, varvid bland annat flera SDS-anshållare dödades.

I den första valomgången deltog 90,8 procent av de

röstberättigade i valet av valkretsrepresentanter och 90,6 procent röstade även i de proportionella valet. Bara partier som erhölet minst 4 procent av rösterna i alla "flermansvalkretsar" kunde vinna platser på proportionell bas. En andra valomgång hölls i 81 valkretsar där ingen kandidat i första valomgången lyckats uppnå tillräcklig majoritet. I denna omgång deltog 84,1 procent av de röstberättigade. BSP fick mest stöd på landsbygden medan Sofia gav SDS starkare stöd. Socialistpartiet skulle komma att behöva SDS:s stöd för att stifta lagar, som kräver två tredjedels majoritet. Utländska observatörer förklarade att valet gått rätt till men att oegentligheter, såsom avsaknad av rösthemlighet, förekommit och att närvaro av uniformerade officerare var vanligare i den andra valomgången.

Omedelbart efter den första valomgången förekom demonstrationer av studenter och oppositionella i Sofia, vilka krävde nya val. SDS förklarade den 14 juni valet "falska och orättvisa" men förklarade den 22 juni att man stödde Centrala valkommissionen. SDS tillbakavisade omedelbart efter valet Socialistpartiets erbjudande om att ingå i en koalitionsregering.

2.2.3 Ett försök till förklaring av valresultaten

Vilka likheter och skillnader kan vi se mellan valresultaten i de olika länderna? I syfte att besvara denna fråga redovisar tabell 1 en översikt över valresultaten baserad på 10 politiska grupperingar.

Några partier är speciellt svåra att klassificera. I Bulgariens oppositionsfront (SDS) finns representanter bl a också för agrarer och gröna. Ungerskt Demokratiskt Forum har också agrara inslag. Nationella Bondepartiet har slagits samman med kristdemokraterna i Rumänien. Medborgarforum/Allmänheten mot våld innehåller såväl vänsterorienterade grupper, minoritetsföreträdare, socialdemokrater som liberaler. Förhållandet är ungefär likartat inom Solidaritet.

Om vi ser först på resultaten för de tidigare makthavande partierna har det Bulgariska Socialistpartiet klarat sig utan jämförelse bäst med över 47 procent av rösterna. Detta är en historisk valseger för ett (reformerat) kommunistparti. I Bulgarien och Mongoliet har därmed kommunistiska partier vunnit fria val. I Rumänien var kommunistpartiet så misskrediterat att det inte vågade ställa upp i valet. Av de övriga länderna förefaller det att ha gått sämst i Polen. Resultaten i DDR (16,4), Ungern (14,6) och Tjeckoslovakien (13,6) är ungefär på samma nivå.

Om vi sedan ser på fördelningen mellan vänster och höger i de olika länderna och för samman alla uttalade vänsterpartier i en grupp utfaller ett delvis annorlunda mönster. En sådan analys försvåras av att det i Bulgari-

Tabell 1. Valresultaten 1989/1990 efter politiska grupperingar (procentandelar)

	Kom	Reger	Socd	Övr v	Gröna	Medb	Lib	Agr	Krdem	Etn/R	Övr
Bulg	47,2		0,0			37,8		8,0		6,0	0,9
DDR	16,4		21,9	0,2	2,0	2,9	5,3	2,2	48,1		1,2
Polen		17				64					19
Rum			1,6	66,3	4,0		6,7	4,2		7,5	9,8
Tj	13,6		3,2	2,1	3,1	46,8	0,6	3,4	12,0	13,8	2,0
Ungern	14,6		3,6	5,9			30,3	11,8	31,2		2,9

en, DDR, Polen och Tjeckoslovakien finns vänsterorienterade grupper inom medborgarrörelserna. Vänstern är heller inte en enhetlig grupp, mellan t ex Aktionsförbundet Förenade Vänstern och PDS i DDR finns naturligtvis ett stort svalg baserat på striden för och emot den tidigare diktaturen.

I Ungern förefaller dock vänstern först ha en svag ställning. Detta beror delvis på att vänstern här är mycket splittrad. När vi lägger ihop valresultaten för de två partier som bildats ur det Socialistiska Arbetarpartiet (Ungerska Socialistpartiet och Ungerns Socialistiska Arbetarparti) med Patriotiska Valkoalitionen (bildad ur den tidigare frontorganisationen), Socialdemokraterna, Agraralliansen och Ungerska Folkpartiet erhåller vi 23,9 procent. Vänstern når på motsvarande sätt 38,5 procent i DDR vilket kan jämföras med resultatet på 47,2 i Bulgarien. Svagast är säkert vänstern i Polen medan ställningen i Tjeckoslovakien, med under 20 procent, är den näst svagaste. Rumänien kan svårigen jämföras med de övriga länderna eftersom den Nationella Räddningsfronten erhölet en jordskredsseger och inte är alldeles lättklassificerad.

Valresultaten och den sociala sammansättningen i länderna

Uppenbart är att den sociala strukturen som har så stor betydelse för att förklara individernas röstning i Väst-europa inte på samma sätt kan förklara valresultaten i de första demokratiska valen i Östeuropa. Med reservation för de ofullständiga uppgifter som finns tyder resultaten t ex på att många arbetare i de södra delarna av DDR röstade på de kristdemokratiska partierna. Vänsterpartierna förefaller också att ha erhållit röstandelar långt under arbetarnas andel av befolkningen. Arbetarnas andel är t ex ungefär 60 procent i Ungern.

Om vi jämför med sysselsättningen i olika sektorer kan vi inte heller här finna något mönster som stämmer med valresultaten. Trots de höga andelarna för jordbruk i både Polen och Rumänien blev valresultaten kraftigt olika. Den starka industrisektorn i Tjeckoslovakien motsvaras inte av någon stark röstning på vänsterpartierna. Vad man sammanfattningsvis kan säga är att partierna som motsvarar industrianställda i framförallt

Polen, Tjeckoslovakien och Ungern fått svaga valresultat jämfört med samhällsstrukturens utseende. Att strukturen är ogynnsam för vänstern i Polen och Ungern visar dock såväl tabell 2 som valresultaten.

En orsak till detta förhållande kan vara att de kommunistiska partierna lyckats så helt misskreditera sig och att en del av denna misstro smittat av sig på de socialdemokratiska partierna. En annan faktor kan vara att de intellektuella oppositionsrörelserna erhållit så mycket goodwill att de tagit en del av de röster som under normala förhållanden skulle gått till vänsterpartier. Vi får dock inte heller glömma bort att det inom Medborgarforum/Allmänheten mot våld och Solidaritet finns vänsterorienterade krafter och att Bündnis '90 och Aktionsförbundet Förenade Vänstern innehåller den mer vänsterorienterade medborgarrörelsen i DDR.

Det finns dock tecken på att de intellektuella röstat på oppositionspartierna i Rumänien och Bulgarien. Bl a tyder valresultaten i huvudstäderna på detta. Eventuellt finner vi i dessa länder ett större inslag av klassröstning. Vi tycks alltså inte kunna se några tydliga mönster i riktning mot att denna faktor kan förklara röstningen över Östeuropa. En inte alltför djäv gissning är dock att klassröstningen kommer att öka i de följande valen.

Valresultaten och den historiska politiska strukturen

Vilka samband kan vi då finna mellan den politiska situationen under de tidigare demokratiska perioderna i

Tabell 2. De sysselsatta efter näringsgren 1987/1988 (procent av de förvärvsarbetande)

	Jordbruk	Industri/ Byggnad	Övrigt
Bulgarien	22	44	34
DDR	11	44	45
Polen	28	37	35
Rumänien (1986)	28	45	27
Tjeckoslovakien	11	48	41
Ungern	19	38	43

Källa: Paxton, J. (red): *The Statesman's Year-Book 1990-91*.

de sex länderna och resultaten 1989/1990? Kan vi finna likheter med valresultaten i de nya demokratierna eller har de 40–45 åren av diktatur förändrat bilden helt? Det är dock viktigt att komma ihåg att många av valen under åren efter andra världskriget bara i begränsad utsträckning var demokratiska.

I de lokala valen och delstatsvalen i DDR 1946 fick SED vid de första valen den 15 september över 50 procent i alla fem områdena. Vid valet den 20 oktober sjönk partiets resultat till mellan 43,9 och 49,5 procent av rösterna. Tillsammans med massorganisationerna fick partiet dock majoritet i alla fem delstaternas parlament. Valresultatet 1990 är således ca 10 procent sämre för socialdemokraterna och kommunisterna tillsammans jämfört med valen i oktober 1946. Val som dock inte kan betraktas som helt demokratiska.

I *Bulgarien* fick under 1920 och 1930-talen alternativa partikonstellationer med demokratisk "entente" och agrarer som huvudpartier omväxlande huvuddelar av mandaten i valen. Kommunisterna var framförallt under 1920-talet men också under 1930-talet en inte obetydlig opposition. Demokratien störtades genom en militärkupp 1934. Efter andra världskriget ställde kommunisterna, Obbovs Agrarer, Neikovs socialdemokrater, Zveno-gruppen och radikalerna upp som Faderlandsfronten vilken i valet 1946 fick 366 mandat och 70 procent av rösterna. Av dessa gick 277 mandat och 53 procent av rösterna till kommunisterna. Den förenade oppositionen fick därmed 30 procent av rösterna vilket innebar 99 mandat. Oppositionen bestod av Agrarer och Socialdemokraterna.

Valresultatet i det första efterkrigsvalet stämmer förhållandevis bra med resultatet 1990. Kommunisterna, som nu kallar sig socialister, fick i båda valen ca 50 procent av rösterna. Agrarer har 1990 inte växt ut att motsvara sin tidigare ställning, och den demokratiska ententen har inte återuppstått.

I *Tjeckoslovakien* var partisplittringen mycket stor under 1920- och 1930-talen. Partierna var också uppdelade på tjeckoslovakiska, tyska och ungerska partier. Relativt sett starka partier var bondepartiet, socialdemokraterna, de nationella socialisterna, kommunisterna och de Folkliga katolikerna. Vid valet 1946 till den konstituerande församlingen var åtta partier tillåtna. Störst blev kommunisterna som fick 114 mandat följda av de nationella socialisterna med 55 mandat och de Folkliga katolikerna med 47 mandat. Kommunisterna fick 38 procent av rösterna. Socialdemokraterna fick 36 mandat och tre slovakiska partier totalt 48 mandat. Antalet mandat var 300.

Om vi jämför med mellankrigstiden och framförallt med valet 1946 fick kommunisterna, de nationella socialisterna och socialdemokraterna enbart en bråkdel av

deras tidigare röstandelar i valet 1990. Vid valet 1929 fick partierna 39 procent. 1946 hade det ökat till hela 69 procent mot mindre än 20 procent i det senaste valet.

Partiet för nationell enhet dominerade de *ungerska* valen under 1920- och 1930-talen. Partiet, som var en sammanslagning av småbönderna och de kristna nationalisterna, hade en kraftig majoritet i alla valen mellan 1922 och 1939. Bland oppositionspartierna fanns den kristna sociala unionen, de oberoende småbrukarna och socialdemokraterna. Vid valet 1945 fick småbrukarna en egen majoritet med 245 mandat av 409. Partiet fick hela 57 procent av rösterna. Näst största parti blev socialdemokraterna med 69 mandat. Kommunisterna fick 17 procent och 70 mandat. Vid det nästkommande valet 1947 var partierna organiserade i två block. Regeeringsblocket bestod av kommunisterna som fick 100 mandat, småbrukarna 68 mandat, socialdemokraterna som fick 67 mandat och de nationella bönderna 36 mandat. Kommunisterna fick alltså själva 22 procent av rösterna. Totalt fick regeringsblocket 3,007,000 röster och 271 mandat medan oppositionen fick 1,989,000 röster och 140 mandat. Bland oppositionen var de folkliga demokraterna störst med 60 mandat följda av Ungerska Självständighetspartiet med 49 mandat.

Likheterna mellan valresultatet i Ungern 1990 och resultatet 1945 förefaller mycket stora. De partier som utgått från kommunistpartiet fick ungefär så många röster som kommunisterna fick i valet 1945. Den nya premiärministern Antall hävdade också att befolkningen inte hade ändrat sig eftersom MDF, De oberoende småbrukarna och Kristdemokratiska Folkpartiet hade fått 57 procent av rösterna i andra valomgången i likhet med småbrukarna i valet 1945. Socialdemokraterna har dock, liksom i övriga Östeuropa, kraftigt försvagats sedan den omedelbara efterkrigstiden.

Under 1920- och 1930-talen kännetecknades de politiska förhållandena i *Polen* av att demokratien var starkt begränsad. Efter Pilsudskis statskupp 1926 vann hans block valen 1928, 1930 och 1935. Störst bland oppositionspartierna var olika bondepartier, polska socialistpartiet, folkpartiet och kristdemokraterna. Kommunistpartiet var en svag minoritet vilken som mest fick 8 procent i valet 1928. Oppositionen förföljdes och bojkottade valen 1935 och 1938. Efter kriget ställde kommunisterna upp tillsammans med de polska socialistpartiet, bondepartiet och demokratiska partiet i det demokratiska blocket. I valet 1947 fick dessa partier 80,1 procent av rösterna och 392 mandat. De oppositionella partierna var främst polska bondepartiet 10,3 procent och 27 mandat och kristna arbetarpartiet. Oppositionen fick totalt 52 mandat.

Det är närmast omöjligt att jämföra valresultatet i Polen 1989 med de tidigare valen. Valet 1947 innehöll

inte enskilda partier och det senaste valet var starkt reglerat. Valresultaten för regering och opposition 1989 tycks dock vara omvänt mot 1947. 20 procent mot 80 har förbytts i 73-17 för oppositionen. Att kommunistpartiet är svagare i Polen än i något annat land förefaller dock inte förvånande med tanke på resultaten under mellankrigstiden.

I Rumänien var under mellankrigstiden Nationella Liberala Partiet och Nationella Bondepartiet de starkaste. Under 1920- och 1930-talen vann de omväxlande valen. 1938 infördes kunglig diktatur i Rumänien. Efter kriget vann den Nationella Demokratiska Fronten valen 1946 och 1947. Valresultat som har ifrågasatts. Vid valet 1946 fick regeringen 71 procent av rösterna mot 78 procent året efter. 1947 ingick i Nationella Demokratiska Fronten bl a Det Nationella Liberala Partiet, Socialdemokraterna, Kommunisterna, Plogmännens front, Nationella Folkpartiet och utbrytare ur det Nationella Bondepartiet. Som ledande oppositionsparti framträdde vid bägge valen Nationella Bondepartiet. Partiet fick vid valet 1947 14 procent av rösterna. Året efter slogs resterna av socialdemokraterna samman med kommunisterna till Arbetarpartiet och ingick tillsammans med Plogmännens Front och de två tidigare oppositionspartierna, Nationella Bondepartiet och Ungerska Folkets Union, i Nationella Demokratiska Fronten. Detta var det sista valet med opposition i parlamentet.

Liksom i framförallt Polen gör de manipulerade valen efter kriget det svårt att göra några jämförelser. Vad som dock kan sägas är att röstandelen för den Nationella Räddningsfronten i valet 1990 inte på något sätt kan sägas falla tillbaka på tidigare förhållanden i Rumänien.

Sammanfattningsvis finns tydliga likheter mellan valresultaten i Bulgarien och Ungern direkt efter andra världskriget och valen 1990. För DDR och Tjeckoslovakien tycks vänsterpartierna ha erhållit svagare resultat 1990 medan resultatet i Rumänien möjligen kan betraktas som det omvända.

Valresultaten och den ekonomiska utvecklingen och det ekonomiska läget i länderna

Valresultaten i de västerländska demokratierna visar en tydlig tendens till att variera med den ekonomiska utvecklingen. När det går dåligt straffar väljarna den sittande regeringen och tvärtom vid en positiv ekonomisk situation.

Siffrorna i tabellen måste tas med en stor nypa salt. Några kommentarer är dock värda att ges. Valsegern för socialistpartiet i Bulgarien motsvaras inte av någon speciellt framgångsrik utveckling av ekonomin. De mest framgångsrika länderna ekonomiskt, DDR och Tjeckoslovakien, gav inte de regerande kommunistpartierna någon fördel. Den katastrofala ekonomiska situationen i Polen och Ungern med låg BNP per capita, stora utlandsskulder och hög inflation framträder dock tydligt. Valen gick här också mycket dåligt för regeringspartierna.

Den ekonomiska utvecklingen tycks i stor utsträckning sakna förklaringskraft när det gäller en jämförelse av valresultaten efter demokratiseringarna mellan de olika östeuropeiska länderna. Vad som dock är klart är att de östeuropeiska ländernas ekonomiska eftersläpning, jämfört med Västeuropa, varit en kraftigt negativ faktor för de regerande partierna. Allra tydligast var detta fallet för DDR jämfört med förbundsrepubliken. (Jämför Matzke (1990), s 290.) Bristen på konsumtionsvaror har varit ett genomgående tema i kritiken mot regimerna i t ex Bulgarien, Rumänien och Tjeckoslovakien. Det rumänska regeringspartiet vann uppenbarligen många röster på de mindre förbättringar de genomförde jämfört med den tidigare regimens mycket restriktiva politik när det gäller de egna medborgarnas konsumtion.

Valresultaten och deltagandet i motståndskampen under 1960-1970-talen respektive omvälvningarna 1989-1990
De grupper som ledde oppositionen på såväl lång som

Tabell 3. Ekonomiska förhållanden och ekonomisk utveckling

	BNP/kapita	BNP tillväxt	Handelsb	Utlandsskuld	Inflation
Bulgarien (1986/1987)	7,596\$	+3,3 %	-540m\$	7,600m\$	4 %
DDR (1988)	12,482\$	+3 %	+1,612m\$	20,300m\$	1 %
Polen (1987/88)	7,252\$	+4,7 %	+1,068m\$	39,200m\$	70 %
Rumänien (1986)	6,411\$	+7,3 %	+1,917m\$	3,500\$	0
Tjeckoslovakien (1988)	10,141\$	+1,4 %	+240m\$	5,300\$	3 %
Ungern(1988)	8,660\$	+0,5 %	+514m\$	17,300m\$	16 %

Källor: BNP/kapita och utlandsskuld avser 1988 och är hämtade från de Nevers (1990), övriga data från Keesing's Record of World Events 1989 och 1990

kort sikt vann stora segrar i valen i Polen, Tjeckoslovakien och Rumänien. Det är uppenbart att den goodwill motståndskampen och/eller revolutionen givit dem var en stor fördel när väljarna skulle lägga sina röster. I Ungern gäller i mindre utsträckning det samma för Fridemokraternas Allians och Ungdemokraterna. På motsvarande sätt blev valresultaten kraftiga nederlag för tidigare samarbetspartier/grupper. Det gäller i Polen, Tjeckoslovakien, Bulgarien och Ungern. Valresultatet i DDR avviker också här då det tidigare frontpartiet CDU segrade stort.

Undantaget utgör alltså DDR där oppositionsgrupperna fick en mycket undanskynd plats. Förklaringen till det svaga resultatet i DDR förefaller vara att andra frågor tog överhanden i valrörelsen och där hade kristdemokraterna lösningar som var mest populära. Vi tänker då på Västtyskland som exempel för den framtida politiken. Eventuellt kan en mindre del av orsaken ligga i att medborgarrörelsen uppträdde splittrat och ingick i alla de stora allianserna medan Bündnis' 90 bara var en del.

Situationen i Ungern och Bulgarien liknar inte den i de andra länderna. I bägge länderna var de tidigare statsbärande partierna ledande när det gällde att föreslå och genomföra reformerna. Regimernas legitimitet var också redan från början relativt sett hög i dessa länder (de Nevers (1990), s 28 f). I Bulgarien belönades också socialistpartiet med valsegern.

Förklaringen till resultatet i Ungern förefaller därmed vara det svåraste att ge. Ett försök kan vara att säga att ekonomiska reformer har den längsta historien i Ungern. Redan på 1960-talet ledde Reszö Nyers det ekonomiska reformprogrammet. När ekonomin på 1980-talet vände kraftigt nedåt hade inte det Ungerska Socialistpartiet någon trovärdighet när de ville fortsätta ha ansvaret för den ekonomiska reformpolitiken, trots deras strävan efter folklig popularitet genom en mångfald demokratiska reformer (de Nevers (1990), s 30 ff). De ungerska reformatorerna inom Socialistiska Arbetarpartiet lyckades dock inte genomdriva reformerna snabbt utan från att ha varit pionjärer hanns Ungern upp av de övriga länderna. Den nya bulgariska ledningen satt i detta avseende med facit i hand. (Jämför de Nevers (1990).)

Sammantaget måste faktorn betraktas som den allra viktigaste när vi skall förklara valresultaten.

Valresultaten och partiernas program

Det förefaller tydligt att det är de partier som förordat en mindre snabb förändring av de olika ländernas ekonomiska förhållanden som haft störst framgång i valen. Det gäller socialistpartiet i Bulgarien jämfört med oppositionen i SDS, Medborgarforum/Allmänheten mot

våld jämfört med Kristdemokraterna i Tjeckoslovakien, Ungerskt Demokratiskt Forum med allierade partier jämfört med Fridemokraternas Allians och Nationella Räddningsfronten jämfört med oppositionen i Rumänien. Undantaget utgör återigen valresultatet i DDR där väljarna valde den snabba vägen. Förklaringen kan vara att här trodde de sig veta vad de skulle få i stället medan detta inte var fallet i de övriga länderna.

Valresultaten och kandidaterna

Generellt över alla länderna kan vi säga att kandidaterna spelade mycket liten roll för valresultaten. Orsaken till detta förhållande är sannolikt att många politiker naturligt nog var helt nya och därmed okända för stora grupper av väljare. De politiker som var kända var å andra sidan ökända representanter för diktaturer och tilläts inte kandidera av kommunistpartierna.

Två undantag tycks visa att kandidaterna skulle kunna spela en mycket stor roll. Václav Havels personliga popularitet tycks ha haft mycket stor betydelse för Medborgarforum/Allmänheten mot våld. Dessa rörelser uppgång under valrörelsen sammanföll med Havels kampanjframträdanden. Havel som icke-politiker åtnöt uppenbarligen ett mycket stort personligt förtroende. Storsegern för CDU i DDR ses i stor utsträckning som en personlig seger, inte för någon DDR-politiker utan, för den västtyske förbundskanslern Helmut Kohl.

Valresultaten och partiernas valkampanjer och massmediebevakningen

De olika partiernas valkampanjer tycks ha haft förhållandevis liten betydelse för valresultaten. Partiernas ekonomiska utlägg har inte varierat i någon större utsträckning. DDR utgör dock också i detta avseende ett undantag. De västtyska partiernas satsning på sina broderpartier gav de partier som saknade motsvarighet i väst ett kraftigt underläge. Det Bulgariska Socialistpartiet har dock också genom sin partiapparat ansetts ha haft ett överläge. Detta skall ha gällt på landsbygden.

TV och radio var i de flesta fallen inte iögonfallande partiska. De flesta partierna fick möjlighet att föra ut sitt budskap i de olika länderna. Detta skedde efter i flera fall omfattande diskussioner om hur rättvisa skulle garanteras. I Tjeckoslovakien var lika stor presentationstid i radio och TV för varje parti garanterad i vallagen. Anklagelser har dock gjorts om att Medborgarforum/Allmänheten mot våld gynnades av bevakningen av president Havel och att Nationella Räddningsfronten i Rumänien av bevakningen i radio och TV.

En speciell typ av valfrågor hade betydelse i flera länder. I såväl DDR som i Tjeckoslovakien avslöjades att politiker hade arbetat för de tidigare underrättelse-

tjänsterna. Detta förefaller ha skadat Demokratiskt Uppbrott i DDR, vars ledare tvingades avgå, och Folkpartiet i Tjeckoslovakien. Anklagelser om dylikt samarbete var ofta förekommande och skedde mot politiker från de flesta partier. Det förefaller att medvetet ha utnyttjats av de olika partierna i sina kampanjer och framförallt av dem som hade tillgång till de gamla säkerhetstjänsternas handlingar. I Ungern var en skandal kring hemlig avlyssning en stor fråga under valrörelsen. Här vände dock framförallt det oppositionella Fride-mokraternas Allians frågan mot det regerande socialistpartiet. Ett agerande som tycks ha haft avsedd effekt på valresultaten.

2.2.4 Sammanfattning

När det gäller valdeltagandet blev det mycket högt i länderna med snabba förändringar men anmärkningsvärt lågt i de två länderna med mer långsamma reformer; Polen och Ungern.

Sammanfattningsvis är det framförallt två faktorer som haft stor betydelse för vilka som skulle segra i valen. Partier/rörelser som kunde peka på starka insatser för demokratiseringen och/eller revolutionen nådde stora framgångar. Väljarna premierade också de partier som föreslog mindre snabba och drastiska ekonomiska förändringar i jämförelse med de mer radikala. Ett valresultat faller ur mönstret. Valet i DDR förefaller när det gäller dessa faktorer likväl som många andra att avvika. De västtyska partiernas insatser och den västtyska ekonomiska utvecklingen som förebild gav ett alldeles speciellt valresultat.

3. Händelseutvecklingen efter valen³

3.1 Regeringsbildning och politisk utveckling

Polen

General Jaruzelski valdes den 19 juli av Nationalförsamlingens två kamrar till president för en period av sex år. Jaruzelski hade den 30 juni förklarat att han inte tänkte ställa upp som presidentkandidat eftersom allmänheten inte skulle kunna förlåta att det var han som hade infört undantagstillstånd i december 1981. Efter svårigheter att nominera någon kandidat bestämde sig Jaruzelski dock för att kandidera. Den 14 juli hade Lech Walesa gjort ett uttalande att Solidaritet skulle acceptera Jaruzelski som president. Vid den gemensamma omröstningen i Nationalförsamlingens två kamrar erhöll Jaruzelski 270 röster för och 233 emot. 34 avstod och sju röster förklarades ogiltiga. Detta motsvarade exakt den majoritet om hälften av de giltiga rösterna plus en som krävdes, sedan vissa medlemmar av Solidaritet avsiktligt hade avgivit ogiltiga röster.

Mikolaj Kozakiewicz från Förenade Bondepartiet

valdes till talman i Sejmen medan Solidaritets Andrzej Stelmachowski valdes till Senatens talman. Den 29 juli avgick Jaruzelski från sin post som förste sekreterare i Polska Arbetarpartiet och lämnade också Politbyrå och Centralkommittén. På Jaruzelskis rekommendation valdes Mieczyslaw Rakowski, den avgående ordföranden i Ministerrådet till partiets förste sekreterare. Den 2 augusti valde Sejmen Czeslaw Kiszczak, föregående inrikesministern, till premiärminister. Den 7 augusti föreslog Walesa att Solidaritet, Förenade Bondepartiet och Demokratiska Partiet skulle bilda en koalition. Den 14 augusti meddelade Kiszczak Sejmen att han misslyckats med att bilda regering, eftersom Förenade Bondepartiet och Demokratiska Partiet uttalat sig för en regering ledd av Solidaritet, och att han hade för avsikt att avgå från sin post som premiärminister (Europa Archiv 1989: 17, Z154). Dagen därpå upprepade Walesa sitt erbjudande om en koalition mellan de övriga partierna. Walesa förklarade emellertid också att "de viktigaste ministerierna som är basen för statens fysiska kontinuitet" skulle förbli i händerna på Arbetarpartiet. Han försäkrade vidare att Polen inte skulle dra sig ur Warszawapakten. Vid ett möte med Walesa den 17 augusti accepterade Jaruzelski Walesas förslag. Under hela tiden förekom dock anklagelser från Arbetarpartiet att Walesa genom sitt agerande bröt mot överenskommelsen efter Rundabordsamtalen. Den 20 augusti accepterade Walesa formellt koalitionsförslaget och nominerade Mazowiecki till premiärminister. Därefter valde *Sejmen* Tadeusz Mazowiecki från Solidaritet till premiärminister och gav honom mandat att bilda en Solidaritetsledd koalitionsregering med samtliga fyra stora partier. Mazowiecki erhöll 378 röster mot fyra och 41 som avstod.

Mazowiecki var under 1960-talet en framträdande medlem inom "Znak-gruppen" som bestod av katolska deputerade till Sejmen. 1971 hade han förbjudits att åter kandidera sedan han försökt tillsätta en kommission som skulle undersöka omständigheterna kring strejkande arbetare som dödats i Östersjöhamnar i december 1970. Han var rådgivare åt Walesa före Gdansk-avtalen i augusti 1980 och internerades efter 1981. Han förhandlade för Solidaritet i rundabordsamtalen och var grundare och chefredaktör för Solidaritets veckotidning *Tygodnik Solidarnosc*. De sovjetiska reaktionerna var lågmälda och man undvek kommentarer hänvisande till att det rörde sig om en intern polsk angelägenhet. Den hårdaste kritiken kom från Rumänien. Östtysk och tjeckoslovakisk press undvek att skriva mycket om händelserna, medan ungerska media behandlade utvecklingen utförligt och i positiva ordalag.

I september bildade premiärminister Mazowiecki en

koalitionsregering där Solidaritet dominerade. Övriga partier i koalitionen var Polska Förenade Arbetarpartiet, Förenade Bondepartiet och Demokratiska Partiet. Tidigare hade Förenade Arbetarpartiet sagt att man krävde fler ministerportföljer än de två (inrikes- och försvars) som tidigare lovats partiet. Av Ministerrådets 24 poster erhöll Solidaritet 11, Landsbygds-Solidaritet 1, Förenade Arbetarpartiet 4, Förenade Bondepartiet 4, Demokratiska Partiet 3 och utrikesministerposten tillföll en partilös, Krzysztof Skubiszewski. Endast två av ministrarna från den förra regeringen satt kvar.

Förenade Arbetarpartiets Centralkommitté samlades den 15 september för att diskutera partiets framtid. I början av oktober framkom det att en undersökning bland medlemmar visat att en majoritet var för att partiet skulle byta namn och anta nya stadgar och ett nytt program vid nästa partikongress. Så skedde också i slutet av januari då det gamla partiet upplöstes och ersattes av Polska Republikens Socialdemokrati, samt utbrytarpartiet Socialdemokratiska Unionen. Nationalförsamlingens två kamrar beslöt den 29–30 december att ändra landets officiella namn till Polska Republiken. Samtidigt ströks det avsnitt i författningen som definierade Polen som en socialistisk stat, liksom det avsnitt som talade om Polska Förenade Arbetarpartiets ledande roll (Gebethner (1990), s 2).

Solidaritet höll en nationell konferens i Gdansk den 19 till 25 april 1990. Man diskuterade bland annat huruvida fackföreningen skulle skapa en särskild politisk gren som kunde ställa upp i parlamentsvalen. Man beslöt sig för att inte göra det. Walesa omvaldes till ordförande med 362 av 467 röster (77,5 procent). Oenighet uppstod dock under juni månad mellan Lech Walesa och den Solidaritetsledda regeringen under Tadeusz Mazowiecki. Adam Michnik anklagade Walesa för att utnyttja dispyten med regeringen för att stärka sin ställning inför presidentvalen som väntas äga rum i slutet av 1990.

DDR

Efter valet i mars bildades en stor koalitionsregering mellan de tre partierna i Alliansen för Tyskland (CDU, DSU och DA), Förbundet av Fria Demokrater och Socialdemokraterna. Premiärminister blev Lothar de Maizière från Kristdemokratiska Unionen. En majoritet i regeringen kom också att representera CDU. Regeringen deklarerade i sin regeringsförklaring att den syftade till en snabb återförening av Tyskland, efter förhandlingar med Förbundsrepubliken, på basis av den västtyska lagen om möjligheter för delstater att inträda i republiken.

Kontroversiella frågor i förhandlandet om återföreningen har framförallt varit kursen på öst-marknaden

vid införandet av D-marken och om ett förenat Tyskland skulle vara medlem av NATO. Den förstnämnda frågan beslutades genom ett avtal om monetär, social och ekonomisk union mellan Väst- och Östtyskland som infördes från den 1 juli 1990. När det gäller kursfrågan blev resultatet 1:1 på sparpengar upp till 4000 mark för de flesta medborgare och för löner och pensioner.

Kommunalvalet i maj blev en tillbakagång för CDU och DSU. CDU fick 34,4 procent mot 40,8 i Folkkammarnalet i mars. Oro över de framtida förhållandena för lantbrukarna ledde till framgångar för två bondepartier.

Under maj och juni fördes förhandlingar mellan de fyra segrarmakterna i andra världskriget och Väst- och Östtyskland om Tysklands enande. Sovjet motsatte sig länge Tysklands tillhörighet till Nato. Internt inom DDR arbetade regeringen för privatisering av företag medan oron växte för den ökande arbetslösheten som ett resultat av övergången till marknadsekonomi. Angående tidpunkten för återföreandet diskuterades först en tidpunkt i december 1990 men beslut fattades senare om att flytta fram denna till den 3 oktober 1990. Regeringen har senare förändrats genom att representanterna för DSU gått över till CDU och liberalerna lämnat regeringen.

Ungern

Den nya Nationalförsamlingen sammanträdde för första gången den 2–3 maj. Arpad Göncz, från Fridemokraterna valdes till talman, efter en överenskommelse mellan Demokratiskt Forum och Fridemokraterna, och därmed fungerade han som interimspresident fram till ett beslut av Nationalförsamlingen om hur presidentval skulle anordnas. Den avgående premiärministern Németh sade att "revolutionen inträffade inte bara för att folk inte ville leva på det sättet, utan också på grund av att regeringen inte ville regera på det sättet". Göncz gav József Antall, ordföranden i Ungerskt Demokratiskt Forum i uppdrag att bilda regering. Den 16 maj redogjorde denne för sammansättningen av sin koalitionsregering, som dominerades av medlemmar i MDF men där Oberoende Småbrukarna fick fyra ministerplatser, Kristdemokratiska Folkpartiet en ministerplats, förutom en oberoende minister utan portfölj (tre partilösa enligt Europa Archiv 1990: 11, Z112 och 1990: 12, Z125).

Rumänien

Demonstrationerna som ockuperade centrala Bukarest upplöstes efter valet av polis vilket ledde till våldsamma sammanstötningar under tre dagar. Som ett svar på polisingripandena stormades och antändes polishögkvar-

teret. Andra folkmassor attackerade inrikesministeriet, rumänska informationscentralen och TV-byggnaden. President Ion Iliescu bad i ett radiotal arbetare och andra att gå ut på gatan och försvara revolutionen. Enligt presidenten var händelserna ett organiserat försök att med våld avsätta landets valda regering. Som svar på denna begäran kom ca 10 000 gruvarbetare till Bukarest. Under dessas attacker mot dem som ansågs som regeringsmoståndare dog ett antal ytterligare personer utöver de som dött vid de tidigare upplöpan. Gruvarbetarna attackerade oppositionspartiets högkvarter, en oppositionstidning och skadade oppositionsledare. Presidenten och premiärminister Petre Roman beklagade i efterhand våld mot oskyldiga under gruvarbetarnas attacker men ansåg det rätt att kalla in dem.

Efter dessa händelser svors Ion Iliescu in som president och han annonserade bildandet av en ny regering bestående av representanter för Nationella Räddningsfronten. Förutom Petre Roman som fortsatte som premiärminister behölls bara två av de tidigare ministrarna. I regeringsprogrammet förespråkades en snabb övergång till marknadsekonomi och privatisering av statliga tillgångar.

Tjeckoslovakien

Regeringen i Tjeckoslovakien blev efter valet en koalition mellan Medborgarforum, Allmänheten mot våld och kristdemokratiska rörelsen. Regeringen kom också fortsättningsvis att ledas av Marian Calfa från Allmänheten mot våld och inkluderade totalt 4 representanter för OF, 3 för VPN, 1 för Kristdemokratiska Rörelsen och 8 oberoende experter.

Bulgarien

Liksom Polen och DDR var Bulgarien ett land där regeringsbildningen visade sig komplicerad efter valet. Ingen av de andra partierna ville ingå koalition med de gamla makthavarna. I juli avgick presidenten Petar Mladenov. Till ny president valdes Zjelju Zjelev som var en av de ledande inom Klubben för Glasnost och Perestrojka. I slutet av augusti tände demonstranter eld på Socialistpartiets partihögkvarter i Sofia. Det var inte förrän i september som man lyckades finna en premiärminister från Bulgariska Socialistpartiet, Andrei Lukanov återvaldes.

3.2 Vad kommer att hända i fortsättningen?

Utvecklingen i Rumänien och Bulgarien är såväl före som efter valet de mest svårbedömda och komplicerade. Det finns också tydliga likheter mellan dem. Uppenbarligen finns i båda länderna oppositionella grupper, framförallt i huvudstäderna, som varken kan acceptera de sittande regeringarna eller valresultaten. I

båge länderna tycks däremot majoriteten av befolkningen stödja en mindre snabb och riskfylld förändring.

När det gäller de kommande valresultaten är det sannolikt att vi kan förvänta oss stora omkastningar. Tre saker talar för detta. Väljarna i Östeuropa har under de långa perioderna av diktatur inte kunnat bilda några lojalitetsband till något speciellt parti varför de kan antas vara lättroliga jämfört med t ex väljarna i Västeuropa. Detta kunde vi också se under 1980-talet i de nya demokratierna i södra Europa. För det andra ställs de nya regeringarna inför svåra problem. Om de inte kan prestera snabba förbättringar kan vi sannolikt förvänta att stora delar av befolkningen vänder sig till oppositionen. För det tredje, slutligen, är det rimligt att förvänta sig att medborgarrörelserna och valallianserna i de olika länderna kommer att splittras upp efter mer rena politiska linjer med de förändringar i väljarbeteende som detta kommer att nödvändiggöra.

Anders Håkansson & Tomas Niklasson

Noter

- ¹ Faktauppgifterna om händelseutvecklingen under 1989 och 1990, partiprogram, valsysteem och valresultat är hämtade från Keesing's Record of World Events där inte annat anges.
- ² Händelseutvecklingen i Rumänien har varit omstridd. Framförallt är det tre punkter som har diskuterats; om revolutionen var ett folkligt uppror, regeringens villighet till marknadsekonomiska reformer och om valet genomfördes på ett rättvist sätt. För en mot den nationella räddningsfronten starkt kritisk redogörelse, se Gabanyi (1990).
- ³ Manuskriptet avslutat i september 1990.

Källor och litteratur

- Cook, C och Paxton, J (1975): *European Political Facts 1918-1973*. MacMillan, London och Basingstoke.
- Europa Archiv*. 1989 och 1990:1-15.
- Fülöp, M och Póti, L (1990): An Eastern European Party Census. *Hungarian Institute of International Affairs Policy Paper Series No. 2*, Budapest.
- Gabanyi, A U (1990): Rumäniens unvollendete Revolution. *Europa Archiv*. 1990:12, s 371-380.
- Gebethner, S (1990): *Transformation of Political System in Poland*. Polish Interpress Agency, Warszawa.
- Gerner, K m fl (1990): Ett nytt Östeuropa. *Världspolitiskens Dagsfrågor*. Utrikespolitiska Institutet, Stockholm.
- Keesing's Record of World Events*. 1989 och 1990:1-6.
- Law on Elections to the Czechoslovak Federal Assembly*. Orbis, Prag 1990.

Mantzke, M (1990): Eine Republik auf Abruf. Die DDR nach den Wahlen vom 18. März 1990. <i>Europa Archiv</i> 1990:8 s 287-292.	Förbundet av fria demokrater (Fridemokraterna (FDP), Liberaldemokraterna (LDP) och Tyska Forumspartiet (DFP))	5,3	21
Mink, G (1990): Europe de l'Est: la transition. <i>Problèmes politiques et sociaux, dossiers d'actualité mondiale</i> , No 636.	Förbund 90 (Nytt Forum (NF), Demokrati Nu (DJ) och Initiativet för mänskliga rättigheter och fred (IMF))	2,9	12
de Nevers, R (1990): The Soviet Union and Eastern Europe: The End of an Era. <i>Adelphi Papers</i> 249, March 1990.	Demokratiska bondepartiet (DBD)	2,2	9
Paxton, J (red): <i>The Statesman's Year-Book 1990-91</i> . MacMillan, London och Basingstoke.	Det gröna partiet (GP) och oberoende kvinnoförbundet (UFB)	2,0	8
Poulsen-Hansen, LP (1990): <i>Politiske partier og bevægelser i Central- og Østeuropa. En oversigt</i> . Den Sikkerheds- og Nedrustningspolitiske udvalg, København.	Nationaldemokraterna (NPD)	0,4	2
<i>Romanian News</i> . Januari-juni 1990.	Demokratiska kvinnoförbundet (DFB)	0,3	1
Vogel, B, Nohlen, D och Schultze, R-O (1971): <i>Wahlen in Deutschland</i> . De Gruyter, Berlin och New York.	Aktionsförbundet Förenade Vänstern (Förenade vänstern (VL) och Nejlilkorna (Die Nelken))	0,2	1
Vysledky voleb: federalni shromazdeni. <i>Tiskovy telegram</i> 1990-06-14. Tjeckoslovakiska ambassaden, Stockholm	Övriga partier	0,5	0

Valresultat

Polen

Underhuset 4 och 18 juni 1989. Valdeltagande: 62 procent respektive 25,3 procent

	procent	mandat
Polska Förenade Arbetarpartiet (PZPR)	173	
Förenade Bondepartiet (ZSL)	76	
Demokratiska Partiet (SD)	27	
PAX (katolsk sammanslutning av lekmän)	10	
Krist-Sociala Unionen	8	
Polska Krist-Sociala Unionen	5	
(Totalt regeringskoalitionen)	17	299
Solidaritets medborgarkommittéer	64	161
Övriga partier	9	0
Ingen kandidat	10	

DDR

Folkkommaren 18 mars 1990. Valdeltagande: 93,4 procent

	procent	mandat
Kristdemokratiska unionen (CDU)	40,8	163
Tyska sociala unionen (DSU)	6,3	25
Demokratiskt uppbrott (DA)	0,9	4
Socialdemokraterna (SPD)	21,9	88
Partiet för demokratisk socialism (PDS)	16,4	66

Ungern

Nationalförsamlingen. Första valomgången 25 mars 1990. Valdeltagande: 63,2 procent

	procent
Ungersk Demokratiskt Forum (MDF)	24,7
Fridemokraternas Allians (SzDSz)	21,4
Oberoende Småbrukarpartiet (FKgP)	11,8
Ungerska Socialistpartiet (MSzP)	10,9
Unga Demokraters Förbund (FIDESZ)	8,9
Kristdemokratiska Folkpartiet	6,5
Ungerska Socialistiska Arbetarpartiet (MSzMP)	3,7
Ungerska Socialdemokratiska Partiet (MSzDP)	3,6
Agraralliansen	3,2
Företagarpartiet	1,9
Patriotiska Valkoalitionen	1,9
Ungerska folkpartiet (MN)	0,8
Övriga partier	1,0

360 Översikter och meddelanden

Andra valomgången 8 april 1990. Valdeltagande: 40 procent

	procent	mandat
Ungerskt Demokratiskt Forum (MDF)	42,7	164
Fridemokraternas Allians (SzDSz)	23,8	92
Oberoende Småbrukarpartiet (FKgP)	11,1	44
Ungerska Socialistpartiet (MSzP)	8,5	33
Unga Demokraters Förbund (FIDESZ)	5,4	21
Kristdemokratiska Folkpartiet	5,4	21
Agraralliansen	0,2	1
Gemensamma kandidater	1,0	4
Oberoende kandidater	1,6	6

Rumänien

Nationalförsamlingen 20 maj 1990. Valdeltagande: 86,2 procent

	procent	mandat
Nationella Räddningsfronten	66,3	233
Rumäniens Ungerska Demokratiska Union	7,2	29

Nationella Liberala Partiet	6,4	29
Rumänska Ekologiska Rörelsen (Kristdemokratiska) Nationella Bondepartiet	2,6	12
Rumänska Enhetsalliansen (AUR)	2,6	12
Demokratiska Agrarpartiet	2,2	9
Rumänska Ekologiska Partiet	1,6	9
Rumäniens Demokratiska Socialistparti	1,4	8
Socialdemokratiska Partiet	1,1	5
Centrum Demokratiskt Forum	0,5	2
Tyskarnas Demokratiska Forum	0,5	2
Bratianus Liberala Union	0,3	1
Rumäniens Demokratiska Union	0,3	1
Övriga partier	0,2	1
	6,9	4

Presidentvalet:

Ion Iliescu (Nationella Räddningsfronten) Radu Câmpeanu (Nationella Liberala partiet)	85,1
Ion Ratiu (Kristdemokratiska) Nationella Bondepartiet)	10,2
	4,3

Tjeckoslovakien

Folkkommaren 8-9 juni 1990. Valdeltagande: 96,7 procent

	procent			mandat
	Tje	Slov	Totalt	
Medborgarforum (OF)/ Allmänheten mot våld (VPN)	53,2	-	46,6	87
Tjeckoslovakiska Kommunistpartiet (KSC)	13,5	13,8	13,6	23
Kristdemokratiska Unionen (KDU)/ Kristdemokratiska Rörelsen (KDH)	8,7	-	12,0	20
Rörelsen för självstyrande demokrati - Förbundet för Mähren och Schlesien	7,9	-	5,4	9
Slovakiska Nationella Partiet (SNS)	-	11,0	3,5	6
Samexistens (Egyutteles)	0,1	8,6	2,8	5
Föreningen för jordbruket och landsorten (SZV)	3,8	2,6	3,4	0
Socialdemokraterna (SD)	3,8	1,9	3,2	0
Det Gröna Partiet (SZ)	3,1	3,2	3,1	0
Tjeckoslovakiska Socialistpartiet (CSS)	2,8	0,1	1,9	0
Demokratiska Partiet (DS)	-	4,4	1,4	0
Frihetspartiet (SS)	-	1,4	0,5	0
Övriga partier	3,2	1,6	2,6	0

Bulgarien

Stora Nationalförsamlingen. Första valomgången 10 juni 1990. Valdeltagande: 90,8 procent

	procent
Bulgariska Socialistpartiet (BSP)	47,2
Demokratiska Krafters Union (SDS)	37,8
Bulgariska Agrarfolkets Union (BZNS)	8,0
Rörelsen för Rättigheter och Friheter Faderlandsunionen	6,0
Bulgariens Socialdemokratiska Parti (icke-marxistiskt) (BSDP)	0,0
Faderländska Arbetarpartiet	*
Oberoende kandidater	*
Övriga partier	0,9

* Deltog ej i proportionella valet

Andra valomgången 17 juni 1990. Valdeltagande: 84,1 procent

	mandat Prop	Enmans valkr	Totalt
Bulgariska Socialistpartiet (BSP)	97	114	211
Demokratiska Krafters Union (SDS)	75	69	144
Bulgariska Agrarfolkets Union (BZNS)	16	0	16
Rörelsen för Rättigheter och Friheter	12	11	23
Faderlandsunionen	0	2	2
Bulgariens Socialdemokratiska Parti (icke-marxistiskt) (BSDP)	0	1	1
Faderländska Arbetarpartiet	0	1	1
Oberoende kandidater	0	2	2

Konferens i politisk psykologi

I mitten av juli i år hade International Society for Political Psychology sin trettonde årliga konferens, denna gång i Washington D.C. Drygt 350 yngre och äldre statsvetare, psykologer, socialpsykologer, psykiatriker och även verksamma inom regering och internationell organisation nötte och stötte under fyra dagar idéer och modeller om vad psykologi kan bidra till förståelse av politik. Konferensen präglades av den heterogena deltagarlistan, som i sin tur speglar den brokiga skara som attraheras av ISPP's studieobjekt.

"Det är inte en grupp av människor som talar till sig själv", sa en konferensdeltagare. "Det är interdisciplinärt, och det finns meningsskiljaktigheter och intensiva diskussioner. Det är inte något predikande för redan frälsta".

"Det finns två sätt att göra politisk psykologi på", sa Joshua Searle-White, psykolog från Harvard. Det ena, sa han, är att med båda fötterna i politologin söka psykologiska förklaringsmodeller på begränsade problem, det andra är att ta psykologiska idéer och begrepp och tillämpa dem oavkortat på politiska problem. Det första är vad politisk psykologi bör handla om, sa han, och kallade det andra för "en ointressant intellektuell övning".

Av totalt nästan 70 paneler med så vitt skilda titlar såsom "Political Cognition", "Psychoanalysis and Political Theory," och "Student Demonstration and Government Repression in Beijing, April-June 1989" var det få som bjöd på "ointressant intellektuell övning". Och beroende på hur man kryssade sig genom programmet kunde man ta med sig vitt skilda erfarenheter från konferensen. Konferensens tema var "Political Psychology - the state of the art", och man kan med fog säga att disciplinens tillstånd är mycket mångfacetterat. Vissa huvudströmmar var dock skönjbara.

Sext paneler handlade om politisk kommunikation och propaganda, i kontrast mot förra året då det bara var en. En omtalad studie om politisk reklam av Klaus Wasmund från Västtyskland bar namnet "Semiotics of Political Posters". "Cognitive and Affective Frames of Political News" och "Unravelling the Mysteries of Television News Processing" var andra uppsatser som presenterades här.

Steven Ducat från College of California presenterade sin uppsats "The Nature of Unconscious Influence and The Implications of Political Propaganda". I sin psykodynamiskt orienterade analys av propaganda - "the practice of ideology" - drar han slutsatsen att propaganda är mest effektiv då den exploaterar omedvetna konflikter och önskningar hos mottagaren. En originell insikt hos studien, och än mer störande, är att mottagaren även är blottad för propaganda med budskap som uppfattas men inte förstås. Det betyder att påverkan inte behöver ske subliminalt eller omedvetet - "... all a propagandist need to bypass defensive resistance to manipulation is mystify the contingent relationship between a stimulus and a desired response" skriver Ducat. "I don't agree with many of his ideas but he makes me feel good about myself and good about being American" var ett uttalande om Reagan av en väljare som anfördes som ett typexempel på denna s. k. "un-comprehended noticing".

Omvälvningarna i Östeuropa dök naturligt nog upp i